

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
_{Det.} 574

Title: *Veda Stuti*

Ref.

374

वेद स्तुतिः

:	Vēda Stuti	: Title
:	:	: Author
:	:	: Editor
:	:	: Year, Vols.
:	:	: Publisher
374 :	:	: Remarks

श्रीगणेशायनमः सच्चिदानंदरूपाय कृष्णाय क्लृप्तकारिणे नमो वेदान्तवेद्याय गुरवे बुद्धिसाक्षिणे १ अथ श्रीवेदस्तुतिव्याख्या श्रीधरपूज्यपादे
 यांकृतासेवतदनुकूलाधिकपदकदंबसंबर्दिता व्यक्तार्था यथा स्यात्तथा स्वीयानां सुखप्रबोधाय मया प्रलिरम्यते तथात्र श्रीमच्छंकरपूज्य
 पादकृतभाष्यानुमतेन भुतीनां व्याख्या क्रियते इति ज्ञातव्यं अत्रायंक्रमो ज्ञेयः प्रथमं आभासस्ततः श्लोकस्तस्यान्वर्थश्च ततः पूर्वाश्रुतिः
 तदर्थश्च ततः सिद्धांत इति स्वाभिप्रेत्याचरणानां पूर्वाध्यायांते एवं स्य भक्तयो राजभगवान् भक्तिभक्तिमान् उपित्वादिभ्यः सन्मार्गं पुनर्ह
 रवतीमगात् इत्यत्र सतां स्वतः प्रमाणभूतानां प्रमाण्यकारणरहितानां वेदानां मार्गं ब्रह्मपरत्वमुपदिश्य भगवानगादित्युक्तं तत्र वेदानां
 ब्रह्मपरत्वमघटमानं मन्वानः पृच्छति ब्रह्मन्निति अप्रामाण्यकारणरहितानामिति पुरुषवाक्यानामप्रामाण्यं भ्रमप्रमादविकृत
 कं करणापाटवरूपदोषचतुष्टयैः पुरुषबुद्धेर्द्वितत्वात्पौरुषेयत्वाभावाद्देवस्याप्रामाण्यकारणाभावाद् इत्यर्थः अत्रान्यद्द्विप्र
 भवीजं ज्ञातव्यं पूर्वाध्याये सर्वदेवमयो विप्रः सर्ववेदमयो ह्यहमिति स्वस्य स्वयं भगवता सर्ववेदप्रमेयत्वं मुक्तं विष्णुरासेनापि
 तस्मिन्ही कृष्णारब्धे भगवति परब्रह्मत्वं तत्र तत्रावधारितं तद्यथा गूढं परं ब्रह्म मनुष्यलिंगमिति परं ब्रह्म निराकृतीति तदपितं ब्र
 ह्माह्वयं शिष्यत इति तत्रोद्ब्रह्मसुपवंशं शिशुत्वं नाद्यं ब्रह्माह्वयमिति यन्मित्रं परमानंदं कृष्णं ब्रह्म स गुरुः समिष्टादिषु अतस्त्वं
 त्रैव वेदप्रमेयत्वं संदिह्य पृच्छति १ ब्रह्मन्निति हे ब्रह्मन् अनिर्देश्ये अनिर्वचनीये ब्रह्मणि श्रुतयः कथंचरंति ब्रह्मप्रतिपादयंतीत्य
 र्थः कथं भूते ब्रह्मिनिर्गुणे गुणातीते गुणवृत्तयो गुणे वर्तमानाः श्रुतयः कथंचरंति पुनश्च सदसतः परे कार्यकारणाभ्यां परस्मिन्
 संगे केनचिदपि संबंधाभावात् कथंचरंतीति अत्र स्वाभिचरणानां तत्रतावन्मुरव्यालक्षणागुणभेदेन त्रिधा शब्दस्य प्रवृत्तिः मुरव्या

पिरुट्टियोगभेदेन द्विधा रूढिः स्वरूपेण जात्या गुणेन वा निर्देशवस्तुनि संज्ञासंज्ञिसंकेतेन प्रवर्तते यथा डित्थः गोशुक्ल इति १ अस्यार्थः
 संज्ञाशब्दः संज्ञिचार्थः संकेतः शक्तिः सा च अस्माच्छब्दादयमर्थो बोद्धव्य इतीश्वरेच्छातो भवति शक्तेस्तु शब्दशब्दार्थोऽपि निष्ठत्वात् सं
 ज्ञासंज्ञिसंकेतत्वं ततश्च स्वरूपेण रूढस्योदाहरणं डित्थ इति छिन्नदृष्टस्य मूलभागो डित्थ इत्युच्यते डित्थ इति शब्दः संज्ञातद्वा
 व्यछिन्नदृष्टमूलपिंडसंज्ञा संकेतनायमेव डित्थ इति रूढया प्रतीयते तथा डिवित्थोपि ज्ञेयः वल्मीककीटसमुद्भवहन्मत्पिंडोऽ
 वित्थः जातिरूढस्योदाहरणं गोशितिजातेर्लक्षणं नित्यमेकमनेकसमवेतत्वं जातित्वं गोशब्दो हि गोत्वजातिविशिष्टस्य गोपिंडस्य
 वाचकः सास्त्रावत्वं गोत्वं तथामहिषादिः गुणरूढस्योदाहरणं शुक्ल इति शुक्लशब्दस्तु च शुक्लगुणवाचकः तथा रक्तपीतादिः
 रूढि वृत्तिमुत्कालक्षणावृत्तिमाह लक्षणाचतेनैव संकेतेनाभिहितार्थसंबन्धिनि यथा गंगायां घोष इति अस्यार्थः तेनैव संज्ञासं
 ज्ञिसंकेतेन अभिहितो योगंगारिरूपोऽर्थस्तत्संबन्धिनितीरादौ मुरव्यार्थवाधेगोणार्थकल्पनालक्षणा अतो गंगायां घोषो वसतीत्यु
 क्ते गंगाशब्देन लक्षणया तीरमुच्यते गंगातीरे घोषोऽस्तीत्यर्थः अथा वटेषु गावो दुह्यंते इत्यादि ज्ञेयं गुणवृत्तिमाह गोणीचाभिहिता
 र्थलक्षितगुणयुक्ते तत्सदृशयथा सिंहो देवदत्त इति अस्यार्थः अभिहितार्थसिंहदृशे अयं देवदत्तः सिंहः सिंहगुणयोगादिति एवमयं देवोपराक्षस इत्यादिकं ज्ञे
 यं लक्षणागोणी इत्येतयोर्लक्षणवृत्तिकारभट्टवाक्येनाह यथा कुरिति अभिधेया विनाभूतप्रवृत्तिर्लक्षणाच्यते लक्ष्यमाणगुणे यो

वे.सु.

२

२५

पंचांग

२

गाहनेरिहातुगोणतेति अस्यार्थः अभिधेयस्य अभिनाभूतं अभिधेयाविनाभूतं तेन प्रवृत्तिः अभिधेयाविनाभूतप्रवृत्तिर्लक्षणोच्यते अभिधेयेनमु
ख्ययावत्यागंगादिशब्दवाच्येनार्थेन गंगादिस्वरूपेणाविनाभूतेन सादृश्याकसंबन्धिनितीरादौ गंगादिशब्दस्य प्रवृत्तिर्व्यापारः सालक्षणे
त्यर्थः यद्वा अभिधेयस्य वाच्यस्यार्थस्य योऽविनाभूतस्तीरादौ संबन्धस्तस्य प्रवृत्तिर्लक्षणोति इति पूर्वार्थस्यार्थः अत्राह स्यात् लक्ष्यमात्रगु
णैः अभिधेयेसिंहादिरूपेये गुणाविक्रमप्रसह्यकास्त्विदयो लंभाणास्तेर्योगात्संबन्धात्सादृश्यादेव दत्त दोषाशब्दप्रवृत्तिः सागोणता
इह इतिरूढिहृत्तिमुक्तायोगरूढिहृत्तिमाह योगहृत्तिस्तु एतन्निविधहृत्तिप्रतिपादितपदार्थयोः प्रकृतिप्रत्यययोगेन योगहृत्तिर्भव
तीत्यर्थः उदाहरणं पंकजादियोगरूढे उदाहरणं पंकजमिति पंकजशब्दोपपदधातुः प्रकृतिः प्रत्ययः जनेईः पंकजाज्जायते इति पंकजयो
गरूढिहृत्तिप्रतिपादितपदार्थस्यैव पंकमानवेत्युक्तौ शोवालादेरप्रतीतिः किंतु पञ्चरूढित्वं तथामंडपइत्युक्ते बहिर्मुखे रूढिः न तु मंडपिवती
तिमः समंडपेऽस्तीजनाश्रयः इत्यमरः औपगवः समीपेगावो यस्य सः उपगूस्तस्यापत्यं औपगवः उपगूशब्दस्त्वल्लक्षणया प्रवृत्तः वज्रुती
राजोवाच ब्रह्मन् ब्रह्मण्यनिर्देश्ये निगुणे गुणवृत्तयः कथंचरंति श्रुतयः साक्षात्सदसतः परे १
हेस्तथैव प्रतीतिः उपगोः प्रकृतेस्तद्वितप्रत्ययः अतो लक्षणाया जातिरूढिहृत्तिप्रतिपादितपदार्थत्वं पाचकइत्यत्र प्रकृतिपचधातुः कृत्यप्रत्ययोः
पचुवै पचतीति पाचकः सच पचनादन्यत्रादिपाचक इत्युच्यते पाचकत्वगुणयोगात् गुणप्रवृत्तिप्रतिपादितपदार्थत्वं आदिपदेनान्यदपि य
थायथमुहं अत्र अष्टधाशब्दप्रवृत्तिरुक्ता सा यथा मुख्यालक्षणागोणी चेति त्रिधा मुख्याद्विविधा रूढियोगभेदेन लक्षणागोणी एक
विधेन मुख्याया रूढेरुदाहरणं स्वरूपेणादित्यः जात्यागोः गुणेन शुक्ल इति लक्षणाया उदाहरणं गंगायां घोष इति गोण्या उदाहरणं सिं

होदेवदत्त इति मुख्याया योगहृत्तेरुदाहरणं योगेन पंकजं जात्या औपगवः गुणेन पाचक इत्यष्टधाशब्दप्रवृत्तिः ८ एवं शब्दप्र
वृत्तिमुक्ता ब्रह्मणितदभावमाह तत्रेति तत्र तावद्ब्रह्मणिरूढिहृत्तिनसंभवतीत्याह साक्षात्कथंचरंतीति तत्र हेतुः अनिर्देश्येति
अनिर्देश्यत्वेपि हेतुवदन् गुणवृत्तिं निराकरोति निगुणे गुणवृत्तय इति गुणे वर्तमाना अपि निगुणे कथंचरंतीत्यर्थः निगुणत्वेह
तु वदन् लक्षणां योगंच निराकरोति सदसतः पर इति कार्यकारणाभ्यां परस्मिन्संगे केनचिदपि संबन्धाभावात् न लक्षणाया
गहनीसंभवत इत्यर्थः एवं पदार्थत्वा योगादपदार्थस्य याक्यार्थत्वा योगान्त्रुतिगोचरत्वं ब्रह्मण इत्यभिप्रायः केन
चिदिति लक्षणायाः शक्यसंबन्धविषयत्वात् योगहृत्तरपि प्रकृतिप्रत्ययार्थयोगे विषयत्वान्न ते हृत्ती असंगे ब्रह्मणि प्रवर्तते
इत्यर्थः सुगममन्यत उत्तरमाह बुद्धीद्वयेति प्रभुरीश्वरः जनानां जीवानां बुद्ध्यादीमात्रार्थमस्त्यजत मीयंते इति
श्रीशुक उवाच बुद्धीद्वयमनः प्राणान्तनानामस्त्यजत प्रभुः मात्रार्थं च भवार्थं च आत्मने कल्पनाय च २
लोकांतरगामिने आत्मनस्तत्त्वज्ञो कभोगार्थमित्यर्थः अकल्पनाय कल्पनामाय तन्निवृत्तये मोक्षायेत्यर्थः अर्थधर्मका
ममोक्षार्थमस्त्यजदिति क्रमेण पदचतुष्टयस्यार्थः अत्र स्वाभिचरणाः जनानामिति ब्रह्मजीवार्थमीश्वरस्य सृष्ट्यादिषु प्र
वृत्तिरिति दर्शयति प्रभुरितीश्वरस्योपाधि नश्यताऽभावेन नित्यत्वमुक्ते तां दर्शयति अयमभिप्रायः सगुणमेव गुणैरनुभि
भूतं सर्वसं सर्वशक्तिं सर्वेश्वरं सर्वनियंतारं सर्वापास्यं सर्वकर्मफलदातारं समस्तकल्याणगुणानिलयं सच्चिदानंदं भगवंतं

श्रुतयः प्रतिपादयन्ति यः सर्वज्ञः सर्ववित् यस्य ज्ञानमयं तपः सर्वस्य वशी सर्वस्ये ज्ञानः यः पृथिव्यां तिष्ठन् पृथिव्या अंतरः सोका
मयत बहुस्यां स एष तत ज्ञेजोऽसृजत्सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म होत्याद्याः इति अस्यार्थः लक्षणपरे क्यपरनिषेधपरोपासनापरसृष्टिप
राणां च विधानां श्रुतीनां सगुणावलंबनं निर्गुणोपर्यवसानमिति दर्शयितुमाह अयमभिप्रायमिति यद्यप्यष्टविधानां श्रुती
नां मध्ये उक्तं न्यायेन कापि दृष्टिर्ब्रह्मणि न संभवति तथापि सर्वश्रुतीनां परंपरादिना ब्रह्म परत्वं घटत एवेत्याह सगुणमेवे
ति सगुणं समस्तगुणाभ्रयंतैर्गुणैरनभिभूतमवशीकृतं पूर्वोक्तमर्थं क्रमेणाह यः सर्वज्ञः सर्ववित् इत्यादि श्रुतिभिर्यः सर्वज्ञः
सर्ववित् यस्य ज्ञानमयं तपः इति सर्वज्ञतोदाहरणं सामान्येन सर्वज्ञानातीति सर्वज्ञः विशेषेण सर्ववैतीति सर्ववित् यस्य ज्ञान
मयं ज्ञाननिकार एव सर्वज्ञं न लक्षणं तपः अनायासलक्षणमित्यर्थः सर्वस्य वशीति सर्वस्य ब्रह्मं देवश्री सर्वस्य व
शीवर्तते उक्तं च एतस्य वा अक्षस्य प्ररासने गार्गि सूर्या चंद्रमसौ विद्युतो तिष्ठन् इत्यादिना भारते च ससुरासुरगंधर्वस्य
क्षोरगराक्षसं जगद्देववर्तते दंष्ट्रास्य सचराचरमित्यनेन सर्वशक्तिता दर्शिता न केवलं वशी सर्वस्य ज्ञानः इति ता च अ
नेन सर्वेश्वरता यः पृथिव्यां तिष्ठन् पृथिव्या अंतरतः पृथिवी यस्य शरीरं पृथिवी यं न वदयः पृथिवी मंतरो यममंसेषत आ
त्मानं र्याम्यतः इति अस्यार्थश्च यः पृथिव्यां तिष्ठन् पृथिव्या पृथिवी अंतरो भवति यः अंतरो भवति भूत्वा पृथिवी यमव
ति नियमयति एष तेन व आत्मानं रयामीति अनेन सर्वनियंतृत्वं सर्वोपास्यत्वं सर्वकर्मफलदातृत्वं चोक्तं श्रीभगवद्गीता
कच यो यो यो यो तनुं भक्तः श्रद्धयानितु विवृति तस्य तस्यांचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहं सतया श्रद्धया युक्तस्तस्या

गधनमीदृते लभते च ततः कामान्मयेव विहितानि तानिति अनेनाप्यंत्यामिणः श्रीकृष्णस्यैव तत्तदेव तारूपेणोपास्यत्वं सर्वकर्मफल
दातृत्वं चोक्तं सकलकल्याणगुणानिलयस्योदाहरणमाह सोकामयत बहुस्यां स एष तत ज्ञेजोऽसृजत्सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म होत्याद्याः संभू
तः सोकामयत कामितवान् कथं बहुतरं यथा भवति तथा भवेयं स आत्मा सर्वज्ञस्वभावत्वात् एकः स नैक्षते अक्षीत् ईक्षते ति पा
दे आत्मा भावश्चादसः सः सत्प्रति सिद्धं तेजो असृजत् सृष्टवान् ईश्वरस्य कामनादीनां लोकोपकारार्थत्वेन तादृशकल्याणगु
णानि व्यक्तैः सच्चिदानंदतोदाहरणमाह सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म आदिपदात् विज्ञानमानंदं ब्रह्मेति अस्यार्थश्च यद्व्येण यन्निमि
तंतद्रूपं यन्न व्यभिचरति तत्सत्यं ब्रह्म कथं भूतं सह असत्यनिवृत्त्यर्थं विशेषणं असत्यनिवृत्त्याधिकारनिवृत्तिः तन्निरुत्पादका
रणात् प्राप्ता तया च कारणस्य कारकवस्तुत्वात् मत्तिकावदचिद्रूपता प्राप्ता तन्निरुत्पादार्थं ज्ञानं ब्रह्मेति ज्ञानं ज्ञप्तिरवबोधस्तद्रूप
मित्यर्थः लौकिकज्ञानस्यांतत्वादिरक्षणात् ज्ञानरूपस्य ब्रह्मणोप्यंतवत्त्वं प्राप्तं तन्निरुत्पादार्थं मनंतमिति विशेषणं एतेन सच्चि
दानंदत्वं स्पष्टमेव दर्शितं एवं लक्षणपराणां श्रुतीनां सगुणापरत्वं प्रदर्श्य स्वरूपपराणां अपि स्वरूपपरत्वं च प्रदर्श्य ऐक्यपरत्वश्रु
तीनां तावत्संसारिणो जीवस्य तन्निरुत्पादार्थं तत्त्वमसीत्यादिवाक्यानि बोधयन्ति तन्न च पदयोः समानाधिकरण्यं यत्प्रतीयते तच्च प्रकौ
संतरेणाद्यमानं ब्रह्मणि पर्यवसानं गमयति तथाहि न तावद्देवदेव्यामिदोति वदुभयोरेकार्थीभिधानेन सामानाधिकरण्यं
पथोक्तं आमिक्षां देवतायुक्तो वदत्येवैष तादृितः आमिक्षापदसामिध्यात्तस्यैव विषयार्पणमिति कुतः सिन्नार्थत्वात्

वे.सु.

8

अस्यार्थः तत्त्वमसीत्यादिवाक्यानीत्यत्रादिपदेन प्रज्ञानं ब्रह्म अहं ब्रह्मस्मि अयमात्मा ब्रह्मेत्यादीनि गृह्यते तद्ब्रह्म त्वमसि भव
सि नान्यः संसारीत्यर्थः तत्त्वंपदयोः सामानाधिकरण्यं प्रतीयते अपर्यायपदानामेकार्थत्वं त्वं सामानाधिकरण्यं तच्च प्रका
शं तरेणाघटमानं दर्शयति तथाहीति आभिज्ञासा श्रुतोष्ण्याक्षरेत्यादिव्यो गत इत्यमरः श्रुतेः स्थाल्यां कृतपाके उष्णे दुग्धे
ध्वयोगतो वा विवृतिः स्यात्साऽभिज्ञेत्यर्थः ततश्च विभवे देवस्य यमाभिज्ञावेभ्यो देवस्य संबन्धिनी आभिज्ञा भवति ननु विभवे
वत्त्वप्राप्नोति तत आभिज्ञा विभवे देवपदयोः सामानाधिकरण्यं नार्थमिति यथोक्तं भेदैः आभिज्ञां देवतायुक्तां वदत्येवैष त
द्धितः आभिज्ञापदसालिध्या तस्यैव विषयार्पणमिति अस्यार्थः आभिज्ञां देवतायुक्तां विभवे देवसंबन्धा एष तद्धितोऽप्र
त्ययो वदति कथं वदति आभिज्ञापदसालिध्या त सन्निहितत्वात् तस्यैव तद्धितप्रत्ययां तस्यैव देवी पदस्यैव विषय आ
भिज्ञापदस्यार्पणं तद्धितप्रत्ययेन क्रियते इति अनेन प्रकारेणैव कार्यत्वभावं प्रदर्श्य पुनः प्रकारांतरेण दर्शयति न चेति न
चाजहत् स्वार्थानिरूढलक्षणाया विशेषणविशेष्यभावेन निलमुत्पलमिति वत् यथोक्तं स्वबुद्ध्या रज्यते येन विशेष्यं तद्धि
शेष्यमिति कुतः विरुद्धार्थत्वेन तदयोगात् अस्यार्थः न जहत् न त्यजत् स्वार्थानीलपीतादिरूपोयांसीऽजहत् स्वार्थानिया
द्वितीयां तान्यपदार्थः बहुव्रीहिः निर्गतं रूढं प्रादुर्भावः प्राकट्यं यस्याः सानिरूढा निरूढा चासौ लक्षणा चेति निरूढलक्ष
णा तया यद्वा नितरां रूढा निरूढा सा चासौ लक्षणा चेति तया अनादिपरंपराया गतया नरां प्रतिराचितयेत्यर्थः विशेष्यं
उत्पले विशेषणं नीलं नीलमुत्पलमिति वत् तयोः तत्त्वंपदार्थयोर्विरुद्धार्थत्वेन तस्यानिरूढलक्षणाया अयोगात् अ

अभावात् यथोक्तं भेदैः स्वरूपसत्वमात्रेण न हि किंचिद्विशेषणं स्वबुद्ध्या रज्यते येन विशेष्यं तद्धि शेष्यमिति अर्थश्च स्वाकारे
ण विशेष्यमनवभास्य किंचिदपि वस्तु स्वरूपसत्वमात्रेण स्वस्थित्यैव विशेषणं न हि भवति किंतु येन नीलादिना स्वबुद्ध्या स्वा
कारेण ज्ञानेन विशेष्यमुत्पलादिकं रज्यते अमरादिभ्यो व्यावर्त्याऽवभास्यते तद्धि शेष्यमिति त्वर्थः अयं भावः नीलमुत्पल
इव यो र्गुणगुणिनोरविरुद्धस्य भावत्वेन विशेषणविशेष्यभावकल्पते अनुपपत्तेरभावात् भवेत्तत्राजहत् स्वार्थानिरूढ
लक्षणा अत्र तु परोक्षा परोक्षत्वादिविरुद्धार्थत्वेन विशेषणविशेष्यभावकल्पना नुपपत्तौ न रूढलक्षणेति अनेन विशेष
णविशेष्यभावप्रकारेण चैकार्थत्वं प्रदर्श्य पुनः प्रकारांतरेण दर्शयति न चेति न च जहत् स्वार्थलक्षणाया कुसुमितदुमागं
गेति वत् कुतः एकार्थत्वस्य विवक्षितत्वात् अर्थश्च जहत् त्यजत् स्वार्थो यास्यासा जहत् स्वार्था चासौ लक्षणा चेति जहत्
स्वार्था चासौ लक्षणा चेति जहत् स्वार्थलक्षणा तया कुसुमितदुमायस्यां सा कुसुमितदुमागंगा इति वत् सामानाधिकर
ण्यं न च कुतः तत्त्वंपदयोरेकार्थत्वस्य विवक्षितत्वाद् द्रुमुमिष्टत्वात् संबधलक्षणाया तु संबन्धिनः संबधस्य च स्फुर
णान्नैकार्थत्वमिति भावः इति प्रकारांतरेणाघटमानं प्रदर्श्य येन प्रकारेण ब्रह्मणि पर्यवसानं तद्दर्शयति अत इति
अतो जहत् जहत् स्वार्थलक्षणाया सोयंदेवदत्त इति वदिरुद्धां चालागेनानुगतचिदंशेनैकार्थत्वेन सामानाधिकरण्येन
निर्गुणोपर्यवसानमिति अर्थश्चायं येन प्रकारेण सामानाधिकरण्यं न घटते अतः कारणात् जहती अजहती च
स्वार्थो येन तत्त्वंपदे यस्यां सा जहत् जहत् स्वार्था चासौ लक्षणा चेति तया एकार्थत्वेन निर्गुणोपर्यवसानं सोयंदेवदत्त इति
सा

यथाकश्चित्काश्चां दृष्टं देवदत्तं पुनर्बहुकालांतरेण काश्चां मपश्यत् देवा कालविप्रकृष्टं प्रत्यभिज्ञातुं समर्थः पूर्वदृष्टादन्यः पश्चा
 दृष्टं मन्यते तमन्यः प्रत्यभिज्ञातुं शालः प्रतिबोधयति सोयं देवदत्त इति तत्र तच्छब्देन विप्रकृष्टं देवा कालविशिष्टोऽर्थोभिधीयते
 इदं शब्देन संनिष्ठं देवा कालविशिष्टोर्थः तदुक्तं इदमस्तु संनिष्ठं समीपवर्तिचेतदोरूपं अदसस्तु विप्रकृष्टं तदिति पराक्षे
 विजानीयादिति विप्रकृष्टं विदूरं संनिष्ठं संनिहितमित्यर्थः २ न च संनिष्ठं विप्रकृष्टं योरेकत्वं संभवति तस्माद्विरोधि
 शेषण संबंधपरित्यागेन भागलक्षणया सोयमिति पदद्वयं देवदत्तस्य रूपमखंडितं प्रतिपादयति तथापि जीवापि परमार्थतो
 ब्रह्मेव सन्नविद्यादोषवशादसंसारिणोत्वं तभिन्नं संसारिणमात्मानं मन्यते तं श्रुतिर्बोधयति तत्त्वमसीति तत्र तत्पदेन प्रकृतं
 परोक्षवस्तु अभिधीयते प्रकृतमेकमद्वितीयं इक्षितजगत्कारणं ब्रह्म त्वंपदेनापि अविद्याद्युपाधिपरिच्छिन्नोऽनित्यापरोक्षः
 प्रत्यगात्माभिधीयते न च परोक्षो परोक्षपरिच्छिन्नापरिच्छिन्नयोरेकत्वं संभवति तस्मान्न त्वदार्थगतं परोक्षापरिच्छेदादिकं त्वंपद
 र्थगतं अपरोक्षपरिच्छेदादिकं परित्यज्य हे जेदज हत्वार्थलक्षणया तत्त्वमिति पदद्वयं सच्चिदेकरसमखंडमात्मतत्त्वं प्रतिपादयति
 असि पदमपि प्रकृत्यर्थस्य सतः प्रत्ययार्थस्य च प्रतीचः संधट्टनेनानुवदत् आभ्यां संबंध्यत इति निषेधपरश्रुतीनां तत्परत्वमाह
 अस्मन्नादिवाक्यानां साक्षादुपाधिनिषेधेन न चानैवोपक्रमे स्वसृष्टमिदमापीयेत्यादिना विशिष्टमात्मत्वं ब्रह्म इति अंते च श्रुतय
 स्त्वयि हि फलं त्यतं निरसनेन भवन्ति धाना इत्युपसंहारिष्यति अर्थोयं अस्मूलमनण्वद्ब्रह्म मदीर्घमित्यादिवाक्यानां उपाधिनि
 षेधेन साक्षाद्ब्रह्मणि पर्यवसानमित्यर्थः सगुणगतानामिव स्मूलत्वाद्युपाधीनामनुवादात् विशिष्टत्वं ब्रह्मेनैव साधनं

ज्ञानसाधनविधानेन तत्परत्वमिति अर्थोयं आदिपदेन सृष्ट्यादिवाक्यग्रहणं क्रियार्थोयज्ञार्थः प्रवृत्तानां सृष्ट्यादिवाक्यानां आगमा
 पायि सृष्टिस्थितिप्रलयनिरूपणेन यत्ज्ञानसाधनं वैराग्यविधानं तेन तद्द्वारा तत्परत्वं ब्रह्मणि पर्यवसानं उपासनवाक्येस्तु उदराद्यु
 पाध्यात्मत्वं सगुणब्रह्मनिरूपणेनोक्तः करणश्रुदिलक्षणं यत्ज्ञानविधानं तेन ब्रह्मणि पर्यवसानं कर्मादियराणां श्रुतीनां विविदिषा
 यां विनियोगादनुवादनमिति अथान्यः सिद्धांत उच्यते निर्गुणो ब्रह्मणि सगुणा श्रुतयः कथं चरंतीति प्रश्नस्य सिद्धांतः स्वामिचरणैः
 लक्षणापरादिश्रुतीनां यथा ब्रह्मणि तात्पर्यं यथा प्रदुर्भ्यं कृत एव तथाप्यत्राशंकावर्तते सायथा बुद्धिं द्रियमनः प्राणान् मानार्थं च भ
 वार्थं च आत्मनेऽकल्पनाय च लोकानां प्रभुरसजदिति कथमुक्तं श्रीशुकदेवेन प्रश्नोत्तरानुपयोगितादिति अत्रास्माभिरुच्यते
 बुद्धिर्द्रविधा व्यवसायात्मिका अव्यवसायात्मिका च तत्राव्यवसायात्मिका हि त्रिवर्गसाधने सत्त्वादिगुणभेदेन त्रिधा भूत्वा अनंता
 बुद्ध्यः स्युः व्यवसायात्मिकानुपरमेश्वरनिष्ठा मोक्षसाधने एकधैव भवति यथोक्तं गीतासु व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनस्व
 वदुःशारवाह्यनंता श्रवुद्वयो व्यवसायिनामिति सुखमाहंति कुंतु दुःखि हि ग्राह्य मतींद्रियमित्युक्ते अतो बुद्धेः सर्जनं वेदोक्तकर्मप्र
 तियादितभोगानंतरं मोक्षार्थमिति इंद्रियादि सृष्टेः प्रयोजनं यथा इंद्रियं वर्गांद्रियं ज्ञेयं तस्य सुख्यत्वात् ततो वासनप्राणक्रय
 जुसामवेदाः भवंति तथा च श्रुतिः ऋचं वाचं प्रपद्ये मनो यजुः प्रपद्ये सामप्राणं प्रपद्ये वागो जः सह ऊजो मयीत्यादि अन्यपिलोकाद
 यः सर्वे वागादय भवंति इत्यत्र सम्यक्प्रबोधार्थमन्याः श्रुतयोतिरव्यंते त्रीण्यात्मने कुरुतेति मनो वाचं प्राणं तान्यात्मने कुरुत
 एतन्मयो यमात्मा वाद्य यो मनो मयो प्राण मयः त्रयो लोका एत एव वागेव ऋग्वेदो मनो यजुर्वेदः प्राणः सामवेदः देवा पितरो म

कला

जनस्तपःसत्यनिवासिनोनवाइति

कथं न
न

हे स्वायंभुवस्वयंभुपुत्रपुराकल्यादौ जनलोके मुनीनां ब्रह्मसन्मभवत् कथंभूतानां तत्रस्थानां जनलोकस्थितानां पुनश्च मानसानां ब्र
ह्मणो मनसो जातानां उर्ध्वरेतसां नैष्ठिकब्रह्मचारिणां कर्मसन्तं ब्रह्मसन्त्योर्लक्षणा मादुः स्वाभिचरणाः यजमाना एव समाचारं त्विणा
दिरूपेण यत्र कर्मकुर्वन्ति तं कर्मसन्तं प्रसिद्धं तथा यत्र समाचारवैश्वरोत्तमावेन ब्रह्मसीमां संतेन दुष्टसन्मिति ९ अहोतर्हि मया त
त्रैतातमित्युत आह तदीश्वरतत्रस्थं अनिरुद्धमूर्तिद्वयं तेष्वेव हीयंगतवतिसति तत्र जनलोके यं प्रश्नो भूतकोसौ त्वयं प्रश्नं माम
नुदृच्छति अनुसन्तं भूदेभिः पश्चात्तदृच्छति तत्पश्चादयं प्रश्नः त्वं विना न केनापि कृतोस्तीति श्रावस्तु चित्ता क्वचित्पुस्तके ब्रह्मवादः सु
श्रीभगवानुवाच स्वायंभुव ब्रह्मसन्तं जनलोकमवपुरा तत्रस्थानां मानसानां मुनीनामूर्ध्वरेतसां ९ श्वेतहीयंगतवती स्वपिद्वयं तदीश्वरं
तत्रैव यमस्य प्रश्नं स्वमां मदनुदृच्छति १० तुल्यश्रुततपशीला तुल्यस्वीयारिमध्यमा अपि चक्रुः प्रवचनमिदं शुश्रूषवो परे ११ श्री
सन्तं ननु स्वसृष्टमिदमापीयशायानं सहस्रानिभिः तदैते बोधयां चक्रुस्तस्मिं गैः कृतयः परं १२
सन्तः श्रुतयो यत्र शरीरे इत्यधिकं श्लोकार्थमस्ति १० ननु सर्वज्ञास्ते कोत्र नक्ता प्रष्टुं वा तत्राह ते मुनयः सर्वप्रवचनयोग्या अपि के
नापि को तु केन एवं प्रवचनं प्रवक्तारं चक्रुः अपरे शुश्रूषवो बभूवुः कथंभूता तुल्यश्रुततपशीलाः तुल्यानि श्रुतानि तेषां शिरसि तानि च
केनांते पुनश्च तुल्यस्वीयारिमध्यमाः तुल्यः स्वीया अयमा मध्यमा येषां ते अरिमित्रो दासी न हीनत्वेन मिरूपमकरुणाः एवंभूता
अपि सन्तं ननु प्रवक्तारं कृत्वाऽप्येयं प्रकुरित्यर्थः ११ इदं स्वसृष्टं विश्वं प्रत्ययसमये आपीय सहस्रानिभिः शायानं चरं परमेश्वरं
तस्मिन् प्रकुरितं श्रुतयस्तस्मिन् गैः कृतयः तेषां को बोधयां चक्रुः प्रबोधयामासुः शायानमिति योगेन विप्रश्नामिव वर्तमानमि
त्यर्थः स्वसृष्टमयं श्रीनारायणस्य प्रथममिदं वासात्प्रवृत्तिर्गीता श्रुतयः स्तुवन्तीति १२

निष्ठा

वे. सु.

५२

दा

सम्राजं च कर्तारं राजानं वां दिनस्तत्पराक्रमैः प्रत्युपैत्य तत्पराक्रमैः यथा बोधयंति तथा परमेष्ठिनो बोधयंति कथं भूतेस्तत्पराक्रमैः सुभो
कैः शोभनाः श्लोकाः कीर्तयौ येषु १३ अथ यद्यपि श्रुतयस्त्रिकांशविषयत्वात् त्रिविधा एव तथापि तैतद्व्यतिरिक्तफलसाधनप
रत्वेन बहुधा भवन्ति तत्राप्यष्टाविंशतिभेदास्ताः सपरिकराः पृथक् स्तुवंति तत्पराक्रमैः दर्शयिष्यामः तासां नामानिलक्षणा
निशरणांतर्यामिभेदाभेदज्ञाननिर्दोषयत्वाऽनिर्वचनीयत्वाऽसद्गौदिरवंगुणस्तवेकात्मसृष्टिविंधमोक्षातर्कशक्तित्वसर्वेश्व
रत्वसोपाधिलयनिरूपाधिलय × देशोपासनामत्तनुकोशदुर्ज्ञेय वेराग्यगुरुपसदनब्रह्मानंदातं निरस्तताऽनंतत्वप्रति
पादनपराः क्रमेण ज्ञेयाः अत्र तावत्सर्वाः श्रुतयः सगुणगुणैरनभिभूतं भीमाराधणमवलंब्य निर्गुणं परं ब्रह्म श्रीकृष्णारव्यं स्तुवंति

यथाशयानं संम्राजं वं दिनस्तत्पराक्रमैः प्रत्युपैत्य सुभो के बोधयंत्यनुजीविताः १२

इति तात्पर्यं तथा हि श्रीगोपालनाथिन्यां योसौ सर्वेषु वेदेषु तिष्ठति योसौ सर्वेषु वेदैर्गीयते असा श्रीकृष्णः पूर्वतो नुवर्तते दशमे
कृष्णं च तत्र चंदोभिः स्तुयमानं सुविस्मिता इति एकादशस्कंधे एकविंशाध्याये श्रीकृष्णवाक्यं किं विधत्ते किमाचष्टे किमनू
द्यति कल्पयेत् इत्यस्या हेतुं लोकैर्नान्यो महेदकश्चन मां विधत्ते विकल्प्य भिधत्ते मां विकल्प्योद्यते एतावान्सर्ववेदार्थज्ञः
राष्ट्र आस्थाय मां भिदां माया मन्मन्मन्मां प्रतिपिध प्रसीदति इति व्याख्या स्वाभिचरणैः इयं देहती श्रुतिः कर्मकांडे विधिवा
क्यैः किं विधत्ते देवताकांडे मन्त्रवाक्यैः किमाचष्टे किंप्रकाशयति ज्ञानकांडे किमनूद्यति विधार्थविकल्पयेत् इत्येवंतद
द्वयं तात्पर्यं मत्तो न्यः कश्चिदपि न वेदस्वयमेव कथयति मां विधत्ते इति मामेव यज्ञरूपं विधत्ते मामेव तत्तद्देवतारूपमभि
धत्ते

पहं

३१

न ततः पृथग्यच्चाकोदिप्रपंचजातं तस्माद्वा एतस्मादाकाशः संभूत इत्यादिना विकल्प्या बोधयते तदप्यहमेव न मत्तः पृथगस्ति एतावानिति सोऽहो
वेदः मां परमार्थरूपं आस्थाय अस्मिन्मिदां भेदं मायामात्रमित्यनुद्यते ह नानास्ति किंचनेति प्रतिपिध प्रसीदति निवृत्तव्यापारो भवतीति
एतावान्सर्ववेदार्थः श्रीगीतासु च वेदेष्वसर्वेष्वहमेव वेद्यो वेदांतकृद्देवदेवचाहमिति तस्मात्सर्वाः श्रुतयः श्रीकृष्णस्य माहात्म्यं मुदीर्य स्तु
वंति ग्रंथबाहुल्याभयादधिकं न लिख्यते अथ प्रस्तुतमनुसरामि प्रथमं स्वमनोरथं निवेदयंत्य आहुः त ईदं कं नाम छंदः भो अ
जित जयजय उत्कर्षमाप्तिः कुरु आदरे वीक्षा केन व्यापारेण अगजगदोकसां स्थावरजंगमशरीराणां जीवानां अजां अविद्यां जहि
नाशय अगानि स्थावराणि जगति जंगमानि अकां सि शरीराणि येनां तेषां किमिति गुणवती हंत व्येतत आह शेषगृहीतगुणो दो
शुतय उचुः जयजय जय जगाम जित दोषगृहीतगुणो तमसि यदात्मना समवरुडु समस्तभगः अगजगदोकसामखिलशक्त्यवबोधवृत्तैः क्वचि

दजयात्मना च चरतोऽनचरे निगमः १४

यायानं दद्यौ वरणां गृहीता गुणाययातां हृदयहोर्भुजं दसि इति हकारस्य भका

८: तदु न तादोका मम प्राप्तिस्तत्राह तमसि यदात्मना समवरुडु समस्तभगः यद्यद्यस्मात् आत्मना स्वरूपेणैव सर्वं चरुडुः समाप्तः
समस्तभगो येन सः संप्राप्त परमेष्ठिनोऽसि वशीकृतमाद्यत्वा दजां जहीति भावः ननु तेषां न वेराग्यादिना किं न हन्युरित्यत आहुः हे भ
खिलशक्त्यवबोधकतेषां सर्वशक्त्यवबोधकस्त्वमंतर्यामित्वात् अतो न तेषां तादो स्वतंत्रा इति भावः अत्र किंप्रमाणं निगम एव प्रमा
णं निगमो वेदो हं प्रमाणमित्यर्थः एवं भूते मधिकथं श्रुतीनां प्रवृत्तिस्तत्राह क्वचिदजयात्मना च चरतोऽनचरे निगमः क्वचिदकदाचित्तु
ह्यादिलीलायां अजया मायया सह पुरुषरूपेण चरतः कीदृशः तथा क्वचिन्नित्यं बालुप्तभगतया सत्यज्ञानानंदैकरसेनात्मना भग
वदादिभ्येन स्वयोगमायया चिच्छक्त्या अंतर्याम्यवतारादि विशुद्धलीलया चरतो वर्तमानस्य तव निगमः वेदसमूहः अनुचरेत्सेवेत

६

١٢

五

तत्त्वमित्यस्यार्थः प्रागेव लिखितः स्वरूपलक्षणपरं यं भुविः १४ हे अंजित जगज्जयजीवानां अगजं गमाकृतिं अजां जहि अमीजीवा भवंतं भू
ते विना न प्रभवन्ति न समर्थाः हे निगमगीतगुणार्णव निगमैर्गीतौ गुणानामर्णवः समुद्रो यस्य सः तां वानवरक्षः १ अथ स्वाभि
हृदुपल० ननु कथं भुवः प्रागेव प्रतिपादयामि यतो वङ्गं इदीनीश्वरत्वेन प्रतिपादयामि तत्राह एतदुपलब्धं है हे किं तत् अवशेषतयाः
वशिष्यमाणत्वेन एतदिदं इदिसर्वं बृहत् ब्रह्मैव भवति अवपन्ति जानांति भुवः ततः यतो विकृतेः सर्वस्य उदयास्तमयोऽस्य मलयोऽ
विकृतात् वीराहः उपमार्थः मृदिवा यथा घटादियथा घटादिविकृते रुक्ष्यास्तमयो मृजिकायां भवतः तद्वत् अतः कारणात् रूपयोमं
त्रामंत्रदर्शिनो वचनाचरितं त्वय्यवदधुः नष्टयकुविकारेषु मनसा चरितं तात्पर्यं वचनाचरितमभिधानमित्यर्थः अत्र निदर्शनं
जयजयाजिनजगज्जंगमाकृतिमजामुपनीतमृणागुणां नहि भवन्ति मृते प्रभवन्त्यमी निगमगीतगुणार्णवतानव १५
हृदुपलब्धमेतदवपन्त्यवशेषतया यत उदयास्तमयो विकृते मृदिवा विकृतात् अतः त्रविषयादधुरस्त्वयि मनो वचनाचरितं क
मयं था भवन्ति भुवि दत्तपदानि नृणां १६ कथमिति निदर्शनं राह्येन दृष्टान्तः उच्यते नृणां यत्र क्वापि दत्तामि पदानि
कथां किं भुवि अयथा अदत्तानि भवन्ति अतो यथा मृत्पाषाणादिषु दत्तानि पदानि भुवं न व्यभिचरन्ति तथा वत् किमपि विकारजातं
वदंतो वेदास्त्वामेव स्त सर्वकारणपरमार्थभूतं वदंतीत्यर्थः अत्र भुवः इंद्रो यातो वसितस्य राजेति अर्थश्च यातः जंगमस्य या
प्रापणे इत्यस्य रात् प्रत्ययांतस्य रूपं अवसितस्य स्थावरस्य भवपूर्वविज्रबंधन इत्यस्य रूपं तथा अग्निर्मूर्धादिवः ककुत्प
तिः पृथिव्या अयं अपारेतां सिञ्चति अयं परावररूपेणावस्थितोऽग्निः दिवो मूर्धा अहश्च सूर्यात्मना द्यलोकस्य मूर्धा भव
ति ककुत्पतिः तथा पृथिव्याः पतिः पालकः कुतः अपांपयसां रेतां सिञ्चति उदितं भावं नयति तथा सूर्य

आत्मा जगतस्तत्तु यन्नेति सोमो अस्माकं ब्राह्मणानां राजेत्यादिभिश्चैवं भूतत्वेनेदं दयः प्रतिपाद्यते भेदप्रतिपादनपरेयं श्रुतिः यद्यप्येवं
भूतास्तथापि सर्वातिर्यामितात् त्वामेव प्रतिपादयंतीत्यर्थः मरिचैत्यस्योदाहरणमाह वाचारंभणं विकारो नामधेयं मरिचैकं त्वमेव सत्यं
सर्वं यत्त्विदं ब्रह्म तज्जलानि शान्तमुपासीतेति अर्थः वाचारंभणं वचनालंबनमिति यावत् वस्तुतः सर्वनामधेयमेव केवलं न विकारो
नाम वस्तुतः परमार्थतो मरिचैकत्वेव सत्यं ततो त्यजितविलयत्वात् तथा कार्यस्य प्रपंचस्य कारणं ब्रह्म ब्रह्म मात्र बोधयति सर्वं व
त्त्विति खलु निश्चये इदं सर्वं जगत्तामरूपविरुद्धप्रत्यक्षादिविषयं ब्रह्मेव भवति कथं तज्जलानीति तस्माद्ब्रह्म ज्ञातं तज्जलसि
न्धुह्राणि स्त्रीयत इति तस्मिन्नेव स्थितिकाले अनिति प्राणिनि चेष्टते इति चेत्तेन शान्ततज्जलान् इदं जगदीशस्य लक्षणं यस्मान्नि
ष्पत्तिकालेषु ब्रह्म तया वशिष्टं तदव्यतिरिक्तं किंचिन्नास्ति तस्मात्त्वमिदं ब्रह्म अतः शान्तरागद्वेषरहितउपासीत वाचारंभणं नरदेव
निर्यगादिनामधेयमात्रं परमकारणं ब्रह्म सत्वमिति तात्वा उपासनां कुर्वीत अभेदोपासपरेयं श्रुतिः स्वामिचरणानां दुहिणवक्रिर न
वीं दुसुखामराजगदिदं न सवेत्तुथ युजितं बहुमुखे रविमंत्रगणै रजस्त्वमु रू मूर्तिरतो विनिगद्यसे दुहिणो ब्रह्मा ब्रह्मादिगुरवा
अमराः इदं जगत्प्रथुयुजितं न भवेत् किंतु त्वत् एव उद्देश्यविधेयभावत्वादेकवचनं अतः करणात्मनं गणै रपि बहुखै रजोपि बहु
मूर्तिस्त्वं निगद्यते ब्रह्मेन्द्रादिरूपेण त्वमेव प्रतिपद्यस इत्यर्थः १५ त्वमेव सर्वं निगमागोचर इति सतां प्रवृत्त्या दृढयति इतीति तो
यधिपते त्रिगुणमात्मा मृगीनर्तकत्वं मेव सर्वकारणत्वेन परमार्थ इति कृत्वा सूर्यो विवेकिनः तवारिवल्लोकमलक्षणेन कथाऽमृता
ब्धिं अवगाह्य निषेव्य लपांसि पापानि दुःखानि वाजकुः स्वर्गवतः हे परम ये पुनः स्वधाम विधुता शयकालगुणाः संतः तव परं
स्वरूपं भजंति ते तथा भूता दुःखानि त्यजंति तिकिमुत किं वक्तव्यं स्वधाम्ना स्वरूपस्फुरणेन विधुता त्यक्ता आशयगुणा अंतः

कदणधर्मा रागादमः कालगुणा जरादयश्च ये स्ते तथा कथं भूतं परं अजस्रसुखानुभवं अत्र श्रुति श्रुतस्य ब्रह्मणो ज्ञानमाहात्म्यमि
त्युपकोशलं प्रतिवाच्य वाक्यस्य वचनं यथा पुष्करयलाशो आयोनिलिप्यंति एवमेवैवं विदिषापं कर्म न लिप्यते न कर्मणा लिप्यते पा
पकेन न तत्कृतदुष्कृते विधुनुते एवं हूता न तपति किमहं साधुना करवं किमहं पापमकरवमिति अर्थश्च यथा पुष्करयलाशो मय
मत्र आयोजला निन लिप्यंति न लगंति एवमेवं विदिष यथोक्तं ब्रह्म विदिधर्मा धर्म पापं कर्म न लिप्यते तन्माहिमानमाह पापकेन धर्मा
धर्मलक्षणेन कर्मणा न लिप्यते न संबध्यते संसारहेतुत्वात् भयते वपापकं विदुष इति तत्सु कृतदुःकृते पापपुण्ये विधुनुते शरी
रत्यागसमये उपास्यात्मसाक्षात्कारावसरे वा पापपुण्ययोः परिपाकं ज्ञाने परित्यजनीत्यर्थः हवावशाद्दोषधारणार्थे आसन्न
इति तव सूर्यरूप्यधिपतेऽरिवल्लोकमलक्षणेन कथा मृताब्धिं मवगाह्य तपांसि जकुः किमु न पुनः स्वधाम विधुता शयकालगुणाः
परमभजंति ये परमजस्रसुखानुभवं १६ अविदुषां नरकपातनादिभयं भवति तदभयं यथोक्तं मात्मविदं न तप
ति नो हे जयति किंतु इयंतदाह किं कस्मात्साधुशोभनं कर्म अहं ना करवं न कृतवान्स्मि किं कस्मात्पापं निषिद्धं कर्म करवं कृतवा
नस्मीत्यादिभयं एतन्न तपतीति भक्तिनिविधा कर्म मयी ज्ञान मयी प्रेम मयीति ज्ञानमयी भवति परेयं श्रुतिः स्वामिनां सकलदे
वगणै रितसद्गुणस्त्वमिति सर्वमनीषी जनारताः त्वयि सुभद्रगुण भवणादिभिस्तव परस्मरणेन गतक्रमाः सकलदेवगणै रिति
ताः कथिताः सद्गुणायस्य सत्वं इति हेतोः हे सुभद्र सर्वमनीषि जना विवेकिनः त्वयिरताः अतुरा गुणकाः भवंति कथं भूता तव
परमुभयत्र संबध्यते तव गुण भवणादिभिः तव परस्मरणेन गतक्रमाः गतपरिश्रमादि दुःखा इत्यर्थः १६ ७ ७ ७

पूर्वश्लोकोक्तमुभयविधभजनं कथामृतश्रवणादिकं अजस्रसुखाधिकनुभवस्वरूपभजनं च इत्युभयविधभजनहीनाभिहंतीदतयइति
असुप्ततो जीवायदितेतवानुविधा अनुवर्तिनो भक्ता भवन्ति तर्हि स्वसंतिसकलजीवना भवन्ति इतरथा रतय इविभस्ता इव वृथा भवन्ति
अभक्तानां कामादिकमपिन सिध्येदिहाशयेनाह महदहमिति महदहमादयो यदनुग्रहत अहं समष्टि व्यष्टि रूपं चासृजन् सृष्टवन्तः
महान् अहंकारश्च आदियेषां ते अन्न अन्नसमयप्राणमय मनोमय विज्ञानमयानंदमयानिति पंचकोशात्कृत्वा सृष्टमत्वननावि
ष्यत तदाकारः सन्मयः चेतयते सत्वमित्याह पुरुषविध इति यः पुरुषविधः अन्नमयादिपुरुषाकारः यश्चात्र अन्नमयादिषु अन्वि
तत्वेऽसंगत्याहरति रेवतत्राह सदसत इति सदसतः स्तूलसूक्ष्मादन्नमयादेः परं व्यतिरिक्तं तत्साक्षिभूतं एषु अवशेषमबाध्य अथ
अतएव कृतं सत्यं यद्वदति तत्त्वमिति तर्हि कथं तेष्वयत्तः शाखा चंद्रवत् शुद्धस्वरूपलक्षणार्थमित्याह बालकं कम्बिहरीयति
इतय इव स्वसंस्तुभूतो यदितेऽनुविधामहदहमादयोऽमसृजन् यदनुग्रहतः पुरुषविधोऽच्योऽन्नवस्माः नमयादिषु यः

सदसतः परं त्वमथ यदेव शेषमृतं १७

इहस्य शाखायां चंद्रोस्तीति तदुत्तमयविधभजनं हीननिदांशुतिः जनकं प्रतियाह वल्क्यः असूर्यानामते लोका अंधेन तमसा रताः
तांस्ते प्रत्याभिगच्छन्ति ये के चान्नहो जनाः इहैव संतो भविस्त इयं न चेदवेदिमहनी विनष्टिः यतहिदुरमृतास्ते भवन्त्यथेनरेदुःखमेवापि यं
तीत्याद्याः अर्थः भगवद्भिमुखः सर्वे एवेसुराः तथा चोक्तमाग्नेये द्रोभूतसर्गो लोकेस्ति देव आसुर एव च विष्णु भक्तिपरो देवः आसुरस्त
द्विपदं यदिति तेषां आसूर्यानामलोकाः कर्मफलानि अंधेन तमसा परमाज्ञानेन वृताः ये के चन आत्महो भगवद्भिमुखः प्रेत्यमृता
तां लोकां तभिगच्छेति अभक्तनिंदापरेयं श्रुतिः इहैवोति ययं इहैव सतस्तद्दिद्या जानीमः त्वंचैत यदि नावेदीः न परमात्मतत्वं वि

दिनवान् तर्हितवमहती विनष्टिहानिः जन्ममरणादिरूपामहती संसृती स्यात् कुतः येतद्दिदुः ते अमृताः जन्ममरणादिदुःखादिमुक्ताः
परमानंदरूपा भवन्ति इतरे अज्ञादुःखमेव यंति प्राप्नुवंतीत्यर्थः उपदेशपरेयं श्रुतिः अथ अन्नरसमस्तिदिपुरुषविधाः पंचक्रमेण
स्तिरव्यंते तैस्तिरीयोपनिषदि ब्रह्मविदा प्राप्नोति परमिः यधिकृत्या म्नायते प्रथममन्नरसमयपुरुषविधमाह सवा एष पुरुषो
न्नरसमयस्तस्येदमेव शिरः अयं दक्षिणः पक्षमयमुत्तरपक्षः अथमात्मा इदं पुच्छं प्रतिष्ठेति अस्मार्थः अन्नाद्वै प्रजाः प्रजा
यन्ते अन्नाद्वै पुरुषः संस्तुतः इत्याद्युक्ते अन्नरसविकारः एषः पुरुषो देहः सर्वे अन्नरसमयः तस्य इदं प्रसिद्धं शिर एव शिरः
ननु प्राणमयादिष्विव कल्पनामु यं एवं पक्षादिषु योजना अयं दक्षिणो बाहुः दक्षिणपक्षः अयं वामबाहु उत्तरपक्षः अ
यं मध्यमो देहभाग आत्मा अंगानां मध्ये ह्येषा मात्मेति श्रुतिः इदं नाभेरधस्तात् यदंगं तत्पुच्छं भिषुच्छं अधोलं तसास्मात् तदेव
प्रकर्षेण तिष्ठत्यस्यामिति प्रतिष्ठा आश्रय इति १ अथ प्राणमयं पुरुषमाह तस्माद्वा एतस्मादन्नरसमयस्तत् श्रेयोतर आत्मा
प्राणमयः तेनैव पूर्णः सवा पुरुषविधः तस्य पुरुषविधातां अचयं पुरुषविधः तस्य प्राणमय शिरः व्यानो दक्षिणः पक्षः अपान
उत्तरः पक्षः आकाश आत्मा दृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा तस्येव शरीर आत्मा यः पूर्वस्येति अर्थः तस्मादन्नरसमयात् पुरुषाद
न्यः अंतरः तदभ्यंतरस्त आत्मा प्राणमयो वर्तते प्राणो वायुस्तन्मयः तेन प्राणमयेन एषोन्नरसमयः पूर्णः वायुना दृतिरिव दृ
तिश्च मयं त्रंसवे एष प्राणमयः आत्मा पुरुषविधः पुरुषाकारः कुतः तस्मान्नरसमयस्यात्मनः पुरुषविधता मनु लक्ष्मी कृ
त्य अथ प्राणमयोपि पुरुषविधो भवति तदंतवर्तिवत् मूषायं जनिषिक्त धातु प्रतिमावत् तस्य प्राणमयस्त्ववायुविकारस्य प्रा
णः शिरमुखनासिकादिभिः सरणराजि विशेषः प्राणः व्यानो व्यानवायु रजि विशेषः

समानो दक्षिणः पक्षः अपानो अधो वायुः उत्तरः पक्षः आकाश आत्मा आकाशस्यो वायुवृत्तिविशेषः समानाख्यो यः स आत्मा मध्यभागः पृथिवी तदभिमानादेवता तस्य पुच्छं प्रतिष्ठां आध्यात्मिकप्राणस्य धारयित्री स्थितिहेतुत्वात् सैवापुरुषस्योदानमवष्टभ्येति श्रुतिः अन्यथापुदानवृत्तौ ध्वं गमनं गुरुत्वात् तनं वास्मान् शरीरस्य तस्मान् पृथिवी पुच्छं प्रति सेति तस्येति शरीरेऽन्नमये भवः शरीरः य एष प्राणमयः तस्यान्नमयस्य शरीरः आत्मा भवति अन्नमयात्प्राणमयः श्रेष्ठः सूक्ष्मश्च प्राणं देवा अनुप्राणंतीति श्रुतेः प्राणबलेन सेंद्रियस्य देहस्य बलमिति २ अथ मनोमयपुरुषमाह तस्माद्वा एतस्मात्प्राणमयात् अन्यो नर आत्मा मनोमयः तेनैव पूर्णः स वा एष पुरुषविधे एव तस्य पुरुषविधात्मा अन्वयं पुरुषविधः तस्य यजुरे वा शिरः ऋग्दक्षिणः पक्षः सौमोत्तरः पक्षः आदेश आत्मा अथर्वांगिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा तस्येव शरीर आत्मा यः पूर्वस्येति अर्थः तस्मात्प्राणमयात् एतस्मात् अन्यः अंतरः आत्मानोमयः मनः संकल्पविकल्पात्मकं अंतकरणतन्मयो मनोमयः सोऽयं प्राणस्याभ्यंतर आत्मतेन मनोमयेन प्राणमयः पूर्णः स एष पुरुषविधो भवति तस्य तस्य प्राणमयस्य पुरुषविधात्मा मनुजसिद्धिस्तथा यमपि पुरुषविधः तस्य मनोमयस्य यजुरे वा शिरः यजुर्वेदमंत्रविशेषः तस्य शिरः प्रधानत्वात् यजुषा हि हं विदियते स्वाहाकारादिना तथा ऋग्वेदमंत्रविशेषः आत्मा अथर्वांगिरससादृशमंत्रा अत्र ब्राह्मणं पुच्छं शांतिपौष्टिकादि ६ प्रतिष्ठा हेतु कामं प्रधानत्वात् प्रतिष्ठा म एष मनोमयः तस्य पूर्वस्य प्राणमयस्य शरीर आत्मा भवति प्राणमया दस्य श्रेष्ठत्वं तान संबधात् मनसा पश्यति मनसा श्रयोति इत्यादि श्रुतेः ३ अथ विज्ञानमयपुरुषमाह तस्माद्वा एतस्मान्नोमयात् अन्यो नर आत्मा वि

ज्ञानमयः तेनैव पूर्णः स वा एष पुरुषविधे एव तस्य पुरुषविधात्मा अन्वयं पुरुषविधः तस्य श्रेष्ठे वा शिरः ऋतं दक्षिणः पक्षः सत्यमुत्तरः पक्षः योग आत्मा महः पुच्छं प्रतिष्ठा तदप्येष श्रेष्ठो को भवति अर्थः तस्मान्नोमया दन्यो नर आत्मा विज्ञानमयो भवति निश्चयात्मिका बुद्धिर्विज्ञानं तन्मयः बुद्धिर्विज्ञानरूपिणीत्युक्तेः एष मनोमयस्तेन विज्ञानमयेन पूर्णः स एष विज्ञानमयः पुरुषविधः तस्य मनोमयस्य पुरुषविधात्मा मनुजसिद्धिस्तथा यमपि पुरुषविधो भवति तस्य विज्ञानमयस्य श्रेष्ठे वा शिरः ऋतं सूक्तता वाणी दक्षिणः पक्षः सत्यं यथार्थभाषणमुत्तरः पक्षः योगो मुक्तिः समाधानं तस्यात्मा महः महत्त्वं पुच्छं प्रतिष्ठा सर्वेषां कारणात्वात् कारणां हि कार्याणां प्रतिष्ठेत्युक्तेः य एष विज्ञानमयः तस्य पूर्वस्य मनोमयस्य शरीर आत्मा भवति मनोमयत्वात् विज्ञानमयः श्रेष्ठः सूक्ष्मश्च मनोमयो हि वेदात्मक उक्तः वेदार्थान् निश्चयात्मिका बुद्धिर्विज्ञानं तन्मयः आत्मा विज्ञानमयः प्रमाणविज्ञानपूर्वको हि यत्तादिः कृषितन्यते विज्ञानं यत्तंतनुत इति श्रुतेः निश्चयविज्ञानवतो हि पुंसः कर्तव्येष्वर्थेषु अपूर्वश्रेष्ठैर्मैत्य धृति सा श्रेष्ठः सर्वकर्तव्यानां प्राथम्यात् तस्या शिर इव शिर इति ४ अथानंदमयमाह तस्माद्वा एतस्माद्विज्ञानमयात् अन्यो नर आत्मानंदमयः तेनैव पूर्णः स वा एष पुरुषविधे एव तस्य पुरुषविधात्मा अन्वयं पुरुषविधः तस्य प्रियमेव शिरः सोऽदक्षिणः पक्षः प्रमोद उत्तरः पक्षः आनंद आत्मा ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा तदप्येष श्रेष्ठो को भवति तस्येव शरीरः आत्मा यः पूर्वस्येति अर्थः तस्माद्विज्ञानमयात् अन्य अंतरः अभ्यंतरः आत्मा आनंदमयः अन्नमयादीनां कार्यात्मनां अधिकारात् मयद्प्रत्ययाच्च आनंदमयोऽपि कार्यात्मा वेदितव्यः आनंदस्य विकार आनंदमयः शुद्धजीवः तेना

नंदमयेन एष विज्ञानमयः पूर्णः सर्वे आनंदमयः पुरुषविधः पुरुषाकारकृतः तस्य विज्ञानमयस्य पुरुषविधः नाम तुलसीकृत्य पुरुषविधः
तस्यानंदमयस्य प्रियमेव शिरः प्रियं इष्टस्त्रीपुत्रादिसंदर्शनं प्राधान्यात् शिर एव शिरः मोदः प्रियवत्कलाभनिर्मितो हर्षः सुप्रसाद
रूपः दक्षिणः पक्षः प्रमोदः स एव प्रकृतो हर्षः प्रहास्ययुक्तः उत्तरो वामपक्षोऽनंदः सुखसामान्यं तस्यात्मा प्रियादीनां सुखावयवा
नां तेषु तस्यानंदमयस्यानुस्यूतत्वात् आनंदः आत्मा एवं चोक्तृष्माणस्यानंदमयस्यात्मनः श्रेष्ठं पुच्छं प्रतिष्ठा आश्रयः स्वस्य शा
खा चंद्रवदंतरमत्वं त्वार्थं अन्नमयादिपंचकोशाः उपन्यस्ता तद्गुह्यं सर्वेषां आश्रयः इति पंचकोशाः ५ अत्रोक्त्याभिज्ञा
हृणं यः सर्वेषु भूतेषु तिष्ठति प्रागेव लिखितं यः प्रागेवेति च त्राणादंतरोयं प्राणो न वेद यस्य प्राणः शरीरं यः प्राणमंतरो
यमयत्येष त आत्मा तर्था म्यमृतः यो मनसि तिष्ठन् मनसं तरोयं मनो न वेद यस्य मनः शरीरं यो मनो न वेद यस्या
त्मा शरीरं य आत्मानमंतरोयमयत्येष आत्मा तर्था म्यमृतः इति अर्थस्तु प्रागेव लिखितः अत्र तु अन्नमयादिषु यः चरमः
स त्वमित्यनेन श्रीकृष्ण एवोक्तः यतो तर्था मी स एव यथोक्तं ब्रह्मस्ततो श्रीशुकेन कृष्णमेतन्मोहवत्तमात्मानमखिलात्मा
नां जगद्गिताय सोप्यत्र देहीवाभातिमायया सर्वेषामपि भूतानां भावार्थो भवति स्थितः तस्यापि भगवान्कृष्णः किमतद्वस्त
रूप्यतामिति रासक्रीडायां च गोपीनां च सर्वेषामपि देहीनां यो तश्चरति सो ध्यक्षः कीउनेनेह भागिति तस्मात्तदुपश्रवणं की
र्तना च नादिभिर्निर्दिष्टं पंचकोशास्य मुक्तस्य स्वरूपेन तस्यापि सर्वत्रैवोक्ता अनिमिता भागवती भक्तिः सिद्धे नैदीयसी
जरयत्वा शुको रो न निगीर्णमनलो यथा इत्यादिभिः अथ ज्ञानेन तस्यापि प्रकारबुध्यते जीवात्मादिविधः यस्तु विद्यायु

क्तः स नित्यमुक्तः आनंदमयः शुद्धः यस्त्वविद्यायुक्तः शुद्धस्य प्रतिबिम्बरूपः स तु नित्यशुद्धोऽशुद्धश्चेति अयमेवानुमयादिपंच
कोशात्मकः सन्ततकोशोत्थसुखदुःखरागद्वेषजरा रोगक्षुत्पिपासा शोकमोहादिकमनुभवति यच्चानंदमयैव त्वमस्या
विर्भवति तदपि स्वाभिष्टस्त्रीपुत्रार्थदर्शनलाभाद्युपाधिनेव न त्वात्मलाभेन सर्वेषामानंदानामुपस्थितेकं परमायतन
मिति श्रुतेः अत एवात्मैनाभावात्संसारतोस्य प्रबोधस्तत्त्वमसीत्यादिवाक्यैः क्रियते यदा देवादहं ब्रह्मास्मीति प्रतिबुद्ध
स्तर्हि शुद्धात्मना सहैकीभूयानंदमयो भूत्वा पंचकोशादविद्याकार्यादसंगः समविद्योपाधितोऽपि निर्मुक्तो ब्रह्मेव भवति
इति एव तदर्थं पंचकोशा उपन्यस्ता इति दिक् स्वाभिचरणां लोकः नरवपुः प्रतिपद्ययदित्वयि श्रवणवर्णनसंस्मरणै
दिभिः नरहरे नरमंत इति नृणां दृतिवदुत्सुसितं विफलं स्तः हेनरहरे येन नरवपुः प्रतिपद्य प्राप्य यदि श्रवणादिभिः त्व
यिनरमंते ततः स्तुतिर्नैर्हितेषां नृणां उत्सुसितं जीवितं दृतिवत् विफलं भवतीत्यर्थः न भजति नृणामिति पाठत्वेन क प्रसादः तथापि
तस्य यो जनिके यत्नयित्वा न भजति किं नृसमस्यां द्वितीया कल्पना पोरुणे यत्नाद्योग्या चेति अथ वटः नरहरे नरमति नृणामि
विपूर्वस्य रमः परस्ते पदित्वेन तथान्नपूर्वादपि ज्ञेयं अर्थस्य साम्यात् तथाहि अधर्माद्विरमति अधर्मेन करोतीत्यर्थः तद्दृष्ट्वापि १७
५ एवं तावत्सर्वात्मके परमेश्वरे सर्वश्रुतिसमन्वयेन सद्गुणनीयत्वमुक्त्वा अभक्तनिंदया च तदेव दृढीकृत्य दानीमनवगाद्य महिमनिप्र
थमं तावदुपाध्यालं यनमुपासनं श्रुतयो विदधती साह उदरमिति ये कूर्यदृष्ट्वाः स्तूलदृष्टवः तेऽपि ब्रह्मसु कृष्णीणां संप्रदायमार्गेषु
उदरं उदरं त्रात्रं रालं बर्तनं मणिपूरकं स्तं ब्रह्म उपासंते ध्यायंति अरुणाय सक्तं हृदयं साक्षात् हृदयस्थं दहरं स ह्रमेव ब्रह्म उपासते क

थंभूतं तदयं परिस्तरपदंतिं परितः सरंति प्रसर्पतीति परिस्तराः नाड्यः तासां पदंतिः मार्गः प्रसरणस्थानमित्यर्थः विशेषणफलमाह तत इति
हे अनंततवधामत्वदुपलब्धिस्थानं सुषुम्णारंभं परमं श्रेष्ठं ज्योतिर्मयं ततो तदद्यात् शिरोमूर्ध्नि प्रतियुगात् उदसर्पन् मूलाधारमारभ्य तदयम
ध्यातुं ब्रह्मरंभं प्रत्युद्गतमित्यर्थः किंतु यद्वा मसमेत्यप्युपरि हकृतांत मुखे संसारेन पतंति इति तत् उपाध्यालंबनमुपासनमाह श्रुतिः
उदरं ब्रह्मेति शार्कराक्षोपासने तदयं ब्रह्मेत्यादि यो ब्रह्मा हेवता उर्ध्वं त्वेवोदसर्पन्तच्छिरोश्रयते इत्यादिः अर्थः वैश्वानरभूतेन ब्रह्म
णाधिष्ठितात्वात् उदरं ब्रह्मेति शार्कराक्षस्यापत्यानि शार्कराक्षाः ऋषय उपासते आरुणस्यापत्यानि आरुणायः ऋषयः तदयं उद
रादूर्ध्वं प्रदेशं परमं कं ब्रह्म कनो लब्धिस्थानत्वात् ब्रह्मेत्युपासते ब्रह्मा हेवता हस्फुटं ते उदरो रसा ब्रह्माणी एव ते उदरो रसी ब्रह्मणी एव भव
तः इत्यर्थः ब्रह्मा ता इति प्रथमादिवचनांतं पदं उदसत्वात् कार २४ तद्ब्रह्म ऊर्ध्वं त्वेवोदसर्पन्त उर्ध्वं मुक्तम्यगच्छति शिरोश्रयत आश्रितवत्
तिरसि स्वकृतविचित्रयोनिषु विशान्निवहेतुतया तरतमनश्च उदरमुपासते यः ऋषिबर्त्मसुकूर्यदृशः परिसरपदंतिं तदयमा

रुणयोदहरंत तत उदगादनं तत वधामशिरः परमं पुनरिह यत्समेत्यनपातंति कृतांत मुखे १८
तिरसि चक्षुःश्रोत्रादीनि करणानि स्वस्वस्थाने दृश्यं कृत्स्नं निक्षिप्य दर्शनादिव्यापारंकारयित्वा चास्ते इत्यर्थः तत उदगादनं तेत्यश्रुतिः
शतं चैका तदयस्य नाड्यस्तासां मूर्ध्नि मभिनिष्ठेतां तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेति विष्णवे इत्यादि उक्तमणे भवन्ति इति अर्थः एकोत्तरं वा १
तं नाड्यो तदयस्य संबन्धिभवेति तासां मध्ये एकानाडी ऊर्ध्वमभिनिःसृता तया उर्ध्वं आसर्पन्ता तदयं न गच्छन् उपासकः अमृतत्वं
मोक्षमेति अन्यानाड्यो विष्णुः नानागतयस्ति यत्सुसर्पिण्यः उक्तमणे संसारभ्रमणद्वारे भवन्ति वर्तन्ते इति स्वामीनां उदरादिषु
यः पुंसां चिंतितो मुनिवर्त्मभिः हंति मृत्युभयं देवा हंति तं तमुपास्य स्महे सुगमम् १८ ५

नन्वीश्वरस्यपि जीवतर्हि जीववदुदरादिसंबंधे तदनुप्रविष्टस्य च तारतम्यसत्तिकेन विशेषेणोपास्यत्वमिनी मामामांशं कोपरिहरेत्
आहुः स्वकृतेति पूर्वं अनंत इति पदं प्रवर्तते भो अनंत स्वकृतविचित्रयोनिषु स्वयंकृता सुउच्चनीचमध्यमा सुयोनिषु हेतुतया उपा
सनतया विशान्निवहेतुतया ततो न्यूनाधिकभावेन त्वंचकान्ति अवभासते कथंभूतः स्वकृतानुकृतिः स्वकृतयोनीरनुकरोतीति
तया इत्यर्थकथनं समासस्तु स्वकृतानुसुयोनिषु अनुकृतिः अनुकरणं यस्य अनलवत् अग्निर्यथा स्वतस्तारतम्यहीनोपिका
कानुसारेण तया तथा भासवते तद्वत् अथ अतः कारणात् विरजधियः निर्मलमतयः वितथा सुमिथ्यभूता सुअभूषुतवधा
मस्वरूपं अनुयंति जानंति नु इति दृष्टव्यं दवानुयंतीति भवन्ति कथंभूतं धाम अद्वितयं सत्तां समं अविशेष एकरसं सत्ता

स्वकृतविचित्रयोनिषु विशान्निवहेतुतया तरतमनश्च कास्यनलवत् स्वकृतानुकृतिः अथ

वितथा स्वमूष्यवितथं न वधामसमं विरजधियो त्याभि विपण्यव एकरसम् १९

विं विरजधियः कथंभूताः अभिविपण्यवः अभिनो विनगताः पण्यवो व्यवहारायेषां ते पण्यवः - - - रे इत्यस्य रूपं पण्युरिति
ऐहिकामुष्मिककर्मफलरहिता इत्यर्थः अवशेषित्यादेवेकरसं सत्ता नो अनस्तवो - धे कृततारतम्याभावाद् प्रभुते श्रव्यस्यो
पास्यत्वमिति भावश्रुतिः एको देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्यापी सर्वभूतांतरात्मा कर्माध्यक्षः सर्वभूताधिवासः साक्षो च तो के वलो निर्गु
णश्चेति स्वरूपनिरूपणापदेशं सुगमं स्वामीनां स्वनिर्मितेषु कार्येषु तारतम्यविवर्जितं सर्वानुस्यूतसम्पन्नं भगवंतं भजामहे
भगवंतं वयं भजामहे कथंभूतं कायेषु देहेषु तारतम्यविवर्जितं तरतमस्य भावः तारतम्यं न्यूनातिरिक्तत्वं तेन वर्जितं अतएव
सर्वानुस्यूतसम्पन्नं सर्वानभिध्याप्य स्थितं सम्पन्नमेकरसं सर्वानुस्यूते च सम्पन्नं चेति १९

अपि च कुतो विषयमाशङ्का स्यात् भगवतो देहाद्युपाधिकृतदोषप्रसंग इति यतो विद्या कामकर्मभिः संसरतो जीवस्यापि भगवद्भावं लक्षणया बोधयत्यस्तदोषं निषेधयन्ति अतः कृतावतीरस्य भगवत्स्वरूपभजनमुपायवदन्तीत्याहुः स्वकृतपुरश्चिन्ति अमी सुस्वकृतपुरेषु स्वकर्मणिर्जितेषु भोक्तृत्वेन वतं पुरुषं जीवं अखिलशक्तिधृतः सर्वशक्त्याश्रयस्य पूर्णस्य नवअंशकृतं तद्व्यमित्यर्थः ननु कार्यकारणसंबन्धतस्य कुत एवं भूतत्वं तत्राह अवहिरंतरसंबन्धं वहिः कार्यं अंतरं कारणवस्तुतस्तदावस्थाभूतं तयो रसत्वादित्यर्थः इति एवं नृगतिं नुः जीवस्य गतिविधिविशिष्टा कवयो विभ्यसिताः कृतविभ्यासाः संतुः भुवि भवतोऽपि चरणमुपासते अर्चनवन्दनादिभिः सेवन्ते कथं भूतमपि अभवं भवनिवर्तकं पुनश्च निगमावपनं असमं तो स्वकृतपुरेषु मीष्ववहिरंतरसंबन्धं तव पुरुषं वदत्यखिलशक्तिधृतोऽशकृतं इति नृगतिसंविधिविषय कवयो निगमावपनं भवत उपासन्तेऽपि मभवं भुवि विभ्यसिताः २०

ते अस्मिन्नित्यावपनं क्षेत्रं सर्वकर्मापणविषयमित्यर्थः अत्रार्पितानि कर्माणि मोक्षफलं फलं तीति तात्पर्यार्थः भुवीति ममलोके इदमेवोचितमिति भावः भगवद्भावं बोधयत्यस्तदोषं निषेधयन्तीत्यत्र भूतयः स यश्चायं पुरुषः यश्चासावादित्ये स एकः अरे अयमात्माऽनंतरो बाह्यः कृत्स्नः प्रज्ञाघन एवेति तत्त्वमसीत्याद्याः अर्थः परमव्योम्नि आकाशादि अन्नमया तत्कार्यं स एव तदेवानुप्रविष्टो यः स वा अयं पुरुषः अयंकः यश्चासावादित्ये वर्तते स एक एव भवति अयमात्मा अनंतरः अंतरभूतः अबाह्यः बाह्यभूतः कृत्स्नः पूर्णज्ञानघनः ज्ञानस्वरूप इति तत्त्वमसीति पूर्वमेव व्याख्यातं ननु त्वर्थं रयमात्मनस्तु निरियं मीश्वरत्वेन क्रियते ननु तस्य ईश्वरत्वं बोध्यते नैतद्युज्यते यतो भगवद्भक्तिमुक्तस्यैव कथितार्थाप्रकाशं तद्व्याह भूतिः

यस्य देवपराभक्तिर्यथा देवतथा गुणो तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशं ते महात्मनः इति श्वेताश्वतरेण कथिताः अर्थाः पदार्थाः तस्यैव महात्मनः प्रकाशं ते यथावत् स्फुरन्ति तावत्स्यैत्यर्थः यदेवं तस्माद्ब्रह्मविद्यार्थिभिर्देवतागुरुविषयानिरुपाधिसक्तिः कर्तव्येति दर्शितं पुरुषं अंशकृतमित्यत्र भूतिः गोपालतापिनीये ब्रह्मणो राभूतस्तथेतरो भोक्तृति नारदपंचरात्र प्राधानिकसर्गमुक्ताश्च ब्रह्मसर्गकथने च त्रिंस्वतु विद्वत्स्वसंबन्धाद्विनिर्गतं रंजितं गुणरागेण सजीवदूतिकथ्यते इति श्रीगीतासु ममेवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः इत्यादिकं सुगमं भवतोऽपि मुपसंश्रुतिः चरणं पवित्रं विततं पुराणं येन पुनस्तस्मिन् दुष्कृतानि तेन पवित्रेण शुद्धेन पूताऽतिपाप्मानमरातिनरेम लोके कस्य हारमर्चिमत्यवित्रं ज्योतिष्मद्भाजमानं महस्वत् अमृतस्य धारायुक्ता रोहमानं चरणं नोक्तो के सुधितां ददाति श्रीकृष्णस्य कृतत्रिविक्रमरूपस्य चरणं याचमानमाहुः येन चरणेन पातक्यापि पूतः पवित्रः सन् दुष्कृतानि पापानि तरति तच्चरणं पवित्रं पवित्रकरं विस्तीर्णं भूर्भुवःस्वरत्निकं वर्तमानं पुराणं सनातनं तेन चरणेन अरातिर्वैरिणं पाप्मानं वयमतिशयेन तरेम कथं भूतेन श्रद्धेन स्वयंभूतो दत्तार्घ्यजलधोतेन पुनश्च पवित्रेण पवित्रकारेण पूतेन निर्मलेन तच्चरणं लोके सुधाधारां ददातु तारकादित्वादितच प्रत्ययः कथं भूतं लोकस्य वैकुण्ठलोकस्य अर्चिभूत दीपवत् हारं भाजमानं दैरीप्यमानं न केवलमेतावत् अपि च महस्वत् महः ब्रह्मतेजो मंडलं तद्युक्तं अतएव लोके प्रकारावकुधा अमृतस्य धाराः धर्मार्थकाममोक्षभक्तिरूपाः कामधेनुश्चिबभक्तेभ्यो रोहमानं एवंभूतं चरणं भजामेत्यर्थः भक्तिपरयं भूतिः अथ स्वामीनां त्वदंशस्य मने शानत्वं न्यायाकृतं बंधनं त्वदंशसेवामादिभ्यः परानंदं निवर्तय २० भक्तिरत्यसाधनमनुचितमिव मन्वानो भक्तिं गुरुकरोति दुरवगमे

वे.सु.
१६

ति भोईश्वर केचिद्विरलाभक्तिरसिकाः दुरवगमात्मतत्त्वनिगमाश्च दुर्बोधात्मतत्त्वस्य सापनाय आतनोराविष्कृतमूर्तेस्तवच
रितमहामृताब्धिपरिवर्तपरिश्रमणाः अपवर्गमपिनपरितपन्ति नेकुंति कुतोन्परिंद्रपदाधिकं चरितमेवमहामृताब्धिः तस्मि
न्परिवर्तविगहास्तेनपरिश्रमणागतश्रमाः परिवर्जनार्थः श्रमणंश्रमः नकेवलमन्यन्तेहेति किंतु गृहादिसुखमप्युपेसं
ते इत्याह तेचरणसरोजहंसकुलसंगविस्फुगृहाः तवचरणसरोजेहंसा इवममाणायेभक्ताः स्तेषां कुलेनसहयः संगस्तेन
विस्फुगसक्तो गृहायेस्ते अनेनश्रवणकीर्तनेदर्शिते श्रुतिश्रवमुक्तेरप्यधिकं भक्तेर्दर्शयति यथाह यंसर्वदेवानमंतिमुमु

दुरवगमात्मतत्त्वनिगमायतवात्ततनोश्वरितमहामृताब्धिपरिवर्तपरिश्रमणाः नपरिलपंति
केचिदपवर्गममीश्वरतेचरणसरोजहंसकुलसंगविस्फुगृहाः २१

क्षवोब्रह्मवादिनश्चेति अर्थः सर्वदेवायंपरमेश्वरंनमंति तथा मुमुक्षवो ब्रह्मवादिनश्च यंनमंति अत्रेदेधाः छिद्यंति
क्षनाकप्रल्लोकनिवासिनः येभगवद्भक्तास्तेसर्वदेवाः संसारविजिगादुत्तात्तमोदशालित्वाच्च तेषामभ्येद्विधाउपा
सकाः मुमुक्षवः संसारान्नोक्षकामाः ब्रह्मवादिनमुक्ता इत्यर्थः एतेसर्वयंनमंतिभजंति व्याख्यातंच
सर्वहैर्भाष्यकृद्भिः नृसिंहतापिन्यां मुक्ता अपि लीलयाविग्रहंलीलाभजंति इति स्वामीनां त्वत्कथामृतपा... भोविरहं
तोमहामुदः कुर्वंतिनः केचिच्चतुर्वर्गंलपोपमं २१ विषयिणोबहिर्मुखान्मत्यनुक्रोशत्योजगदात्मनीश्वररतिमुपादिश

तीत्यतआह त्वदनुपथमिति कोलीयते इति कुलायं इंदकुलायंशरीरं त्वदनुपथं तवसेवायोग्यं आत्मसुहृत्प्रियंवच्चरितस्वा
धीनतयावर्तते तथापि असदुपासनयादेहुक्कपलालनेन आत्महनः प्रमादिनोजनाः आत्मनित्वयिनरमंति नरमते स
ख्यात्मनिवेदनान्नभजंति वतअहोकष्टं पंथानमनुगतं अनुपथं आत्मवत् अहंकारास्पदत्वात् सुहृद्वत् पसमर्प
णलक्षणहितकारितत्वात् प्रिवते इतस्ततः प्रीतिविषयत्वात् देहस्त्ववमाचरति तथापिनरमंतइतिकष्टं कुतः यदतु
शयाः कुशरीरभूतः संतः उरुभयेसंसारभ्यामंति अतएवआत्महतइतिभावः यस्यामसदुपासनायांयः अभुशयो
वासनायेष्मांते यदनुशयाः त्वेयिकथंभूते उन्मुखेभजनमात्रेण संसारशुद्धतुमुपतेहि पितवत्तहितकारिणिमा १९ ते
त्वदनुपथं कुलायमिदं मात्मसुहृत्प्रियवच्चरिततथोन्मुखेत्वायिहिते प्रियअत्मनिचनव

नरमंत्यहोअसदुपासनयात्महनोयदनुशयाभ्रमंत्युरुभयेकुशरीरभूतः २२

प्रियेमनोनुकूलेसरव्योएवंभूतेसुखसेव्ये आत्मनित्वयिनरमंतइतिकष्टंआहुः श्रुतयः तावथा आराममस्यपश्यंतिनतं
पश्यंतिकेश्वरन नतंविदाथयदमाजजानान्यदुष्मांकमेतरं वभूव मीहारेणप्राकृताजल्य्याचासुहृत्पउक्थशासश्रुरंतिइति
अर्थः अस्यात्मनः आरामं आरमणं ग्रामंनगरं किंयंपुत्रमन्त्राद्यमित्यादिवासनारूपं अत्रिक्रीडनंसर्ववश्यंति तमा
त्मानंकेश्वरकश्चिदपिनपश्यति अहोभाग्यहीनतालोकस्येतिलोकं प्रत्यनुक्रोशितं दर्शितं अत्यंतविविक्तस्वयंज्योतिरा
त्मास्वप्नादोभवतीत्यर्थः अनुक्रोशपर्येयं विश्वकर्माप्रनुष्णाणांहिततदुपादिशति नतमिति तंपूयंनविदाथनजानीथ

यद्वाः इमानिभूतानिजज्ञानजनयामास अतोयुष्माकं तस्मिन् अन्यत्र महदंतरं बभूव स पुरुषो जनकः स्वयं जन्मः यद्विज्ञात्वात्म
तत्त्वं सत्येनोपास्यथ तदानसंस्तुतिः स्यादित्यभिप्रायः उपदेशपरेयं श्रुतिः एवं प्रक्षमुक्तापरोक्षमभि नये न दर्शयिष्यामि नीहारेण
ति चेच्च जन्म जन्मप्रवृत्ताः तार्किकाः ये चासुतपः असूनेव तर्पयन्ति असुतयो विषयिणः ये च उक्थन्नासः उक्थानां शा
स्त्रितारः यज्वानः एते नीहारेण अविद्यया आवृताः संतश्चरन्ति संसारे भ्रमन्तीनि सन्निहोपदेशपरेयं अस्तूर्यानाम तोलोका इ
त्यपि ज्ञातव्यं अथ स्वामीनां त्वय्यात्मनि जगन्नाथे मन्मनारमतामिह कदा मे दृशं जन्म मानुष्यं संभविष्यति सुगमं र
निभृतमरुन्मनोक्षदृढयोगयुजो हृदयन्तु न यदुपासते न ददोपि यस्मिन् रणात् स्त्रिय उरगेन्द्र

मोगमुजदंड विषक्तधियो वयमपिते सभाः समदृशोऽङ्घ्रिसरोजसुधाः २३ २०
इदानीं ध्यातृमंगल्वेनोपादिशंतीत्याह निभृतेति मुनयो यत्र परमंतत्वं दृष्टिउपासते तत्र अरयोपि स्मरणात् ययुः स्त्रियो
गोपिकाद्यास्तदेव ययुः वयमपिते वयास्माः अतो च सर्वे तव समाः कृपा विषयतया इत्यन्वयः मुनयः कथं भूताः
निभृतमरुन्मनोक्षदृढयोगयुजः मरुत्प्राणः अक्षाणीन्द्रियाणि निभृतानि संयमितानि मरुन्मनोक्षाणि ये स्ते निभृतमरुन्म
नोक्षाश्च ते दृढयोगयुजश्चेति तैर्दयोगं मुजंतीति दृढयोगयुजः स्त्रियः कथं भूताः उरगेन्द्रमोगमुजदंड विषक्तधियः उ
रगेन्द्रोऽनंतस्तस्य देहः उरगेन्द्रमोगसदृशयोर्भुजदंडयोर्मध्ये विषक्ताधीर्यासांताः परिछिन्नदृष्टयः कथं कीदृशः समदृश्यः
समपरिछिन्नपश्यंतीति तथा पुनश्च अंघ्रिसरोजसुधाः अंघ्रिसरोजं सुदृढधतिधारयंतीति तथा दुधाभ्रधारण्ये पोष

णयोरित्यस्मात्सुधा इति अत्र स्वामिचरणाः अयं भावः इत्थं भूतस्तव स्मरणानुभावः यो योगितः वां हृद्यात्वं बलमुपासते याश्च स्त्रि
यः कामतः परिछिन्नध्यायंति ये च वैरिणा द्वेषेण ध्यायन्ति याश्च श्रुत्यभिमानिन्यो देवता वयं त्वां समं पश्यामः सर्वानपि तां स्वा मेव प्राप
यति तव स्मरणानुभाव इति ध्यानविषये श्रुतिः - जायां मे त्रेयीं प्रत्याह याज्ञवल्क्यः न वा अरे सर्वस्य कामाय सर्वं प्रियं भवत्यात्मन
स्तु कामाय सर्वं प्रियं भवत्यात्मा वा अरे इष्टव्यः श्रोतव्यो मंतव्यो निदध्यासितव्यो मे त्रेय्यात्मनो वा अरे दर्शनेन श्रवणेन मत्प्राविश
नेनेदं सर्वं विदितमिति अर्थः अरे त्रेयी सर्वस्येति क्लीपुत्रधनादिवस्तुमानस्य कामाय सर्वं प्रियं भवति न किंतु आत्मनः का
माय सर्वं प्रियं भवति स आत्मा त्वया इष्टव्यः साक्षात्कर्तव्यः श्रोतव्यः पूर्वमाचार्यतः आगमतश्च पश्चात्तव्यः तर्कीदितः गतो
निदध्यासितव्यः निश्चयेन ध्यातव्यः एवमात्मना दर्शनेन सर्वस्य दर्शने भवति एवं योज्यं मत्प्राप्तयेन इममप्युपदेशपरा एतदु
क्तं द्वितीये श्रीशुकेन तस्माद्भारतसर्वीत्या भगवान्हरिरीश्वरः श्रोतव्यः कीर्तितव्यश्च स्मर्तव्यश्चेति तामयंति तथा वाग्देवशिबना
कां स्मर्तव्यं सततं विष्णुं विस्मर्तव्यो न जातु चित्तं सर्वा विधिनिषेधास्युरेन मोरे न किंकाराः इति अत्रे ज्ञातव्यं यद्यपि भगवत्प्रसादो
गोपीनामसाधारणोऽस्ति नायं भ्रियोग उभितांतरते प्रसादः स्वयोपितां नानि न गंधरुचौ कुतो न्याः ससोत्सवेस्य भुजदंडगृही
तर्कं ठलव्याशिषाय उद- द्रुजवद्वेदीनामित्यादिभिरुक्तः तथाप्यत्र तन्मध्ये पतितस्तद्गृहणे त्रगृह्यते इति न्यायात् मुन्या
दीनां मध्ये कथितानां गोपीनामपि श्रीरुष्णा स्मरणजन्य ब्रह्मानंदसुखसाम्यं भवतु नाम किंतु भजनार्तं सुखाधिक्यमस्ते
व निदृष्टादर्शनं च अहत्यादोषदीप्तितातासमं दोदरी तथा पंचकं न्यास्मरेन्नित्यं सुखभायं दिनेदिने एताः पंचकं नाम नि

वे. सु.

१८

नित्यं दिनदिने स्मरेत् तर्हि तद्दिनं सुप्रभातं भवतीत्यर्थः अहल्यादीनां मध्ये श्रीसीतापि पठिता एतव ताताभिः सह सीतायाः किं सा
संभवति किंतु कन्याकानामस्मरणफलदातृत्वेन फलसाम्यमुक्तं सीतानुसाक्षाद्दृष्ट्वाः अहल्याद्यास्तदंशा एवेति तथा क
र्मादौ न च देवता पूजाविधौ गणेशादीनां मध्ये विष्णुरप्येको देव उक्तः एतावता विष्णुना तेषां किं साम्यं संतप्य किंतु कर्मफल
दातृत्वेन कर्मांगत्वात् समत्वमन्यथा तु विष्णु ईश्वरः गणेशाद्यास्तदंशा एवेति दिक् अथ स्वामीनां चरणस्मरणप्रमत्ता
वदेव सुदुर्लभं यथा कथंचिन्मृहरे मम भूयादहर्निशं २३ १० यतो ध्यानज्ञानद्वेषभयकामसंबंधस्ते ह भक्तिपराणां विष
मस्वभावकर्मणां सर्वेषां तत्सा युज्यमेकमेव फल स्यादतस्तव तत्त्वं इत्येषं वदं सो भक्तिमयोररीकुर्वतीत्याह कश्चित्ति

क इह नु वेदवत वरजन्मल यो ग्रसरं यत उदगादपि यं मनु देवगणा उभये लहिन संत्राचास

दुभयं न च कालजवः किमपि न तत्र शास्त्रप्रवक्ष्य शयीत यदा २४

११

वत अहो भगवन् इह जगति अग्रसरं पूर्वसिद्धं तं अवरजन्मलयः अर्वाचीनोत्पत्तिनाशवान् को नु पुमान् वेदज्ञानातिनकोपि ईश्वस्य पूर्व
सिद्धावन्यस्यार्वाचीनत्वे प्रमाणं वदन् ज्ञानकारणाभावमाह यत इति यतस्त्वत्तः ऋषिब्रह्मा उदगात् उत्पन्नः यं ब्राह्मणमनुपश्रा
त उभये आध्यात्मिका अधिदैविकाः देवगणा उत्पन्नाः अतः सर्वे अर्वाचीनाः पदानुभवान् सर्वमवक्ष्य उपसंहृत्य शयीत तर्हि तदा
न तत्र स्मृतमाकाशादि न चासत् सूक्ष्मं महदादि न च उभयं सदसद्वापारम्यं शरीरं न च कालजवः तन्निमित्तभूतं कालवैषम्यं
एवं सति तत्र तदान किमपि इन्द्रियप्राणादिकमपि न चात्र ज्ञापकं शास्त्रमपि एतत्सर्वं किमपि न स्मात् स्वामिचरणाः अपमसि प्रायः

त्या

अर्वाकृत्स्निगतानां देहाद्युपाधि कृतानां नराणां कालवशेन मलिनसत्त्वानां न तावद्भगवद्ज्ञानसामर्थ्यं यदा तु प्रलयसमयेन बद्धं तस्मिन्
तदापि ज्ञानसाधनाभावान्न भगवद्ज्ञानं अतस्त्वेकेशरणतया नारायणकीर्तनादिभक्तिरवसुकरेति भवम-त्वं दुर्ज्ञेयमाहुः भुतयः
यतो वाचो निवर्तते अप्राप्य मनसा सह आनंदं ब्रह्मणो विद्वान्निभेति कुतश्चन को अद्वा वेदक इह प्रवोचतु त आजाता कुत इयं विस्मृतिः
अर्वादेवा अस्मद्विसर्जनेनाथा को वेदयत आबभूव अने जे देक मनसो जवीयो नेत देवा आमुवन् पूर्वमर्शन् तद्वा वेतो न्यानत्येति छेति
तस्मिन्नपो मातरि श्वा दधाती द्याः आसामर्थाः ब्रह्म प्रदर्शनाय सर्वथा प्रयोज्यमाना अपि वाचामनसा सह यत् अप्राप्य य
तो यस्मान्निर्विकल्पात् अद्वयानं दात्मनो निवर्तते तद्ब्रह्मणः आनंदं विद्वान् जानन् कुतश्चन विद्वान्निभेति इति अलभ्य लाभ
माहात्म्यपरेयं परमात्मनो दुर्विज्ञेयत्वेति श्रुत्यंतरमुदाहरंति को अद्वा वेदति तं परमात्मानं अद्वा साक्षात् को वेद को जानाति इह क
प्रवोचतु वदति इयं विस्मृतिः विविधा स्मृतिः कुतो जाता कुतः कस्माद्वा प्रयाता ननु हिरण्यगर्भादेः सकाशात् स्मृतिरुत्पद्यते नेत्या
ह अर्वाकृदेवाः अर्वाचीनाः ब्रह्मादिदेवाः अस्मजगतो विसर्जनेन समर्था इत्यर्थः अथा इत्याकारांत ए अथेत्येवं निपातः अथा
न को वेदयत अतस्त्वं आबभूव इति दुर्विज्ञेयप्रतिपादनपरेयं ननु यदि कोपि न वेद कथं तर्हि संसारनिवृत्तिः तदर्थं तत्स्वरूपमनि
र्वचनीयत्वेनाह अने ज इति तत्परमात्मनत्वं अने जत् स्वरूपात् चलनरहितं एकमद्वितीयं मनसो जवीयः मनसोपिवेगव
त्तमं यत्र मनो धावति तत्र तस्य पूर्वमेव तद्वर्तत इत्यर्थः एतत्परमात्मनत्वं देवाश्चक्षुरादि निर्निद्रियाणि तदधिष्ठाता शो नावा मुवन्
न प्राप्तः तत्र हेतुः यस्मात् मनसोपि पूर्वमर्शत् पूर्वमेव गच्छत् तन्निष्ठत्वं स्थिरतरमपि धावतो न्यानवागेन्द्रियानेत्येति अति कर्म्यगच्छ
ति मातरि श्वा वायुः तस्मिन्नप्यप्राणिनां चेष्टा लक्षणा निकर्माणि दधाति धारयतीति यः सर्वप्राणकृतक्रियात्मकः यदा भयाणिका

वे. सु.

१९

वर्णकारणजातानि यस्मिन्नेतानि प्रोक्तानि च यः सूत्रसंतः बाधुर्वेगोतमस्तत्रमित्यादिभिरुक्तं सवभ्यजगतोविधारयितासमातरि
श्रवावायुः इति तत्तत्त्वं अतिर्वचनपरेयं स्यामिनां काहं बुध्यादिसंरुद्धकचभूमन्महस्तव दीनबंधोदयासिंधोभक्तिं न हरेदि
श अत्यंताघटने - होहभूमन् अपरिच्छिन्नव्यापकबुध्यादिसंरुद्धः अहंकृतवमहः स्वरूपं वागाद्यगोचरं कृते ज्ञानेत्यंता
संभावना अतो न हरे मे म ह्यं भक्तिं दिशरेहि २४ ११ इतोपि ज्ञानं न सुशक्यं उपदिशतामतिभ्रमवाङ्मत्यादित्याह जनिमसि
तइति येष्वेव शेषिकादयः असतो जगतो जनिमुत्पत्तिं वदंति ये च पानं जलादयः असतः एवं ब्रह्मोत्पत्तिं वदंति ये च नैयायकाः सत
एकविंशतिप्रकारस्य दुःखस्य नांशं मोक्षं वदंति उत अपि ये च सारव्यादयः आत्मनि भिदां भेदं वदंति ये च मीमांसकाः विषयां कर्म
फलं व्यवहारं कृतं सत्त्वं स्मरंति वदंति ते सर्वे अपि ते शरोपिते भ्रमैरेवोपदिशंति न तत्तदव्यासर्वश्रुतिविरोधात् किंच पुरुषत्रि
जनिमसतः सतो मृतिमुतात्मनिये च भिदां विषणमृतस्मरंत्युपदिशंति त आकपितैः त्रिगुणमयः पुमानिति भिदायद
बोधकतात्वादिनततः परत्र स भवेदबोधरसे २५ १२
उपमयत्वे सति सर्वमिदं संगच्छते न तु तदस्ति त्याह त्रिगुणमय इति त्रिगुणमयः पुमानित्यनेन हेतुना याभिदासायस्मान् त्वयि विष
ये अबोधकतात्वादिष्यतान विज्ञं भिता तर्हि किमज्ञानमस्ति वस्तुतः पुंसि नैवेत्याह तत अबोधो धातु परत्र परे असंगे अबोधरसे
ज्ञानघने पुंसि --- बोधो न भवेत् न संभवतीत्यर्थः एकविंशतिदुःखानि यथा षडिंद्रियाणि षडभिकपाः षडूर्मयः सुखं दुःखं श
रीरं च तत्र श्रोत्रं चक्षुः श्रोत्रं चकारसनामनसस्तथा चोक्तं न हो शरीरस्य जरा मृत्युः षडूर्मयः एते ऊर्मयः सुखं दुःखं शरीरमित्ये
कविंशतिदुःखानि एतेषां मृतं सर्वश्रुतिविरुद्धं तद्यथा श्रुति सर्वदेवसोम्येदमग्र आसीत् अस्तीतामात्रं वस्तु स एव वि

पद्यं

शेषं सर्वगतं एकं निरंजनं नित्यं रवयवयत् वेदांतेम्य अवगम्यंतत तादात्म्यापन्नमित्यर्थः अनेन असद्वारपरिहृतसतो मृतिमित्यत्र श्रुतिः अ
थ यो कामो निःकाम आत्मकामः आत्मकामो ब्रह्मे व सन् ब्रह्माप्येति यदा सर्वप्रभुसंतं कामो यस्य हृदि मिता अथ मत्तो मृतो भवत्यत्र ब्रह्म
मश्रुतइति अर्थः सकामस्य गतिमुत्कानिः कामगतिमाह यस्तु अकामनास्ति कामो यस्य सः निष्कामः निर्गताः सर्वकामाः यस्मात्स आ
त्मैव कामो यस्य सः एवं भूतस्तन् आत्मानं निर्विशेषं अद्वैतं चिद्रूपं ज्योतिः स्वभावं यम्यति स यद्यपि देहवानि बलक्षयते तथापि इह ब्रह्मे वस
न् शरीरपातोत्तरकाले ब्रह्माये पि प्राप्नोति अस्यार्थं यो तर्कं यदा सर्वे इति सुगमं अनेन एकविंशतिदुःखानां शो मोक्षं इति मतं निरस्तं मीमांस
कमतं निराकरोति श्रुतिः समाने दृष्टे पुरुषो निमज्जो ह्यनिराया रोचति मुह्यमानः अविद्यायां तरे वर्तमाना स्वयंधीरापंडितं मं प्रमत्तः
जघन्यमानाः परयंति मूढा अंधे नैव नीयमाना यथा धाः अस्यार्थः समाने दृष्टे देहे निमज्जो निरूढाभिमानः पुरुषः अनिराया तया
मुह्यमानः रोचतिसंतप्यते अनेनै रनर्थप्रकोरे श्वेतामाप्नोतीत्यर्थः किंच अविद्यामिति अविद्यायां तरे मध्ये वर्तमानाः अविदे
कप्राया स्वयंदयमेव धीराः धीमंतपंडिता इति मन्यमानाः जरारोगा घने कार्यैः जघन्यमानाः अत्यर्थं हन्यमाना परियंति भ्रमंति
स्वयं मूढा मूढैरेवोपदिष्टाः भ्रमंतीत्यत्र दृष्टांतः अंधेनेति कर्मफलमिदापरेयं इदानीं नानात्मपक्षं निराकरोति श्रुतिः एकमेवाद्वितीयं
ब्रह्म नेह नानास्ति किंचन एक एव हि भूतात्मा भूते भूते व्यवस्थितं एकधा बहुधा चैव दृश्यते जलचंद्रवत् अर्थः एकं सजातीयचेतनवस्त्वं
मररहितं अद्वितीयं विजातायाः चैतन्यं न द्रव्यांतररहितं इह किंच भिन्नानां वस्तुनास्ति एकं ब्रह्मे व न चैकस्य कथं भिन्नमनकत्वप्रतिभास इत्यत
आह एकरति एक एव परमेश्वरः भूते भूते सर्वेषु भूतेषु व्यस्ततत्र उपाधेरेकत्वे एव चैव दृश्यते तत्र दृष्टाः जलचंद्रवत् यथा बहुजलव्या
पके जलद्रुदे प्रतिविंबितं चैव एकमेव दृश्यते यथा शशादिषु प्रतिविंबितं वस्तु बहु धेति तद्वत् एतावता सारव्यादिमतं स्पष्टमेव निराकृतं

वे.सु.

२०

मिति अद्वैतप्रतिपादनपरिचयं अथ स्वामीनां मिथ्यातर्कसुकर्कशोरितमहावेदांधकारांतराभ्याम्यन्तं दमते रमंदमहिमं स्वज्ञानवर्त्मा स्फुरं श्री
 मन्माधववामनत्रिनयनश्रीशंकरश्रीपतेगोविंदेतिमुदावदन्मधुपतेमुक्तः कदास्याम्यहं मिथ्यातर्कं यत्सुकर्कशं यथास्यानथेति तोयमहावा
 दांधकारस्यांतरेभ्याम्यतो मंदमते अमंदमहिमन्त्वज्ञानस्यवर्त्मा स्फुरंभवति अत्रश्रीमन्माधवेत्यादिभिर्नामानिबद्धं संसारात्कदाहं मुक्तस्यांभवयं
 शिवनामात्यविदिदंभेर्नामानिभवंतीतिवर्णाभमधर्मपराज्ञापयन्मन्त्रिनयनादिनामोक्तंनामापराधश्रवणाच्च यथोक्तं श्रीसनत्कुमारेण्यसमिंदास
 निनामवेभवकथाश्रीशोशवर्मेदधीरश्रद्धाश्रुतिशास्त्रदेशिक गिरानाम्यर्थवादभ्रमः नामास्मितिनिविदुस्तिविद्वत्तस्यागश्रधर्मोतरे सोम्यनामि
 तुशंकरस्मचहरेर्नामापराधादश ९ अर्थः सतांनिदानम्तः प्रथममपराधंवितनुते यतःख्यातिर्थातंकथं सुखहर्तेदिगाहं शिवस्यश्रीविष्णोर्वा
 इहगुणनामादिसकलंधिवाभिन्नंयम्येत्सखलु हरिनामाहितकरः इत्यादिकं वर्णाभ्रमाचारधर्मपराणामयमपराधः भगवदेकशरणानां नामपरा
 धांतुनास्तीतितेनेवउक्तं नामापराधांस्तरेतिनाम्नएवसदाजपादिनिश्रीगोविंदपदारविंशशरणाः शुद्धाभवतीतिदिक् २५ १२ ७
 सादिवमनास्त्रिवृत्तयिर्विभात्यसदामनुजातदभिष्टांत्परोपमिदमात्मतयात्मविदः नहि किं कृतित्यजंतिकनकस्यत्तरास्तथा
 स्वकृतंमनुप्रविष्टमिदमात्मतयावासितं २६
 ननुयद्यसन्नोत्पद्यतेयदिच त्रिगुणमयः पुरुषो नभवतितर्हि इदं प्रपंचजातं पुरुषश्चैतच्छून्यास्तीत्युक्तं स्यात् कथं तर्हितयोः सत्त्वेन प्र
 तीतिरत आह सादिवमन इति इदं त्रिवृत्तिगुणात्मकं प्रपंचजातं मनः मनोमात्रविलसितं असदेव त्वयि सादविविभाति आमनुजातं मनु
 जं पुरुषमभिधाय पुरुषस्य हृत्थकसत्त्वप्रतीतिमनोमात्रविलसितोत्पत्त्यर्थः आत्मविदस्त्वरूपमिदं भोक्तृभोगात्मकं विश्वं उरामतया
 सदाभिष्टांति सादिति जानंति आत्मकार्यत्वात् हृत्थगित्यर्थः तथाहि यदुपादानकं यत्कार्यं भवतितत्तेनैव रूपेण प्रतीयते उपादीयते
 चेति लोकाचरेण नहिविकृतिमिति कनकार्थिन कनकस्य विकृतिं कुं इत्याकं नत्यजंति कुतः तदात्मतया न कनकरूपत्वेन अतः

सकृत्तमिदं विश्वं अनुप्रविष्टं च पुरुषरूपं आत्मतवेवावसितं निश्चितं इदं विश्वं मनोवसतमित्यत्र श्रुतिः असतो मनो सृजतमनः प्रजापतिमसृजतम
 जापतिः प्रजा असृजत् तदा इदं मनस्येव परमं प्रतिष्ठितं यदिदं किंचेति अर्थः असतः व्याकृतात् परमेश्वरात् अधिअधिकं समष्टिरूपं मन असृजत् अभूत्
 कर्मकर्तृप्रयोगः अनायासेन सृजमानत्वात् स्वयमभूदित्यर्थः पञ्चते अदनः स्वयमेवेत्यादिवत् यच्च मनः प्रजापतिं प्रजाणमसृजत् सप्रजा असृजत्
 तन्नस्मान् यदिदं दृश्यमानं किंच न वस्तुतर्हिदं मनस्येव मनोभावो पन्ने अव्याकृते एव परमं यथाभवतितथा प्रतिष्ठितं प्रकर्षेण स्थितमित्यर्थः सृष्टि
 परेयं स्वामीनां यत्तत्पतः सदाभातिजगदेतदसत्त्वतः सदाभातिमसत्यस्मिन् भगवंतं भजामहे एकज्जगतत्त्वत असत् यत्तत्त्वसर्वत्वतः सतां प्रा
 प्यं सत्त्वसत्यमाभाति संभगवंतं वयं भजाम कथं भूतं अस्मिन् असतिजगति सदाभासं प्रकाशमानं २७ ननु सत्त्वं ज्ञानमनंतं ब्रह्म मनसेवानुदह्यं
 तवपरिचरं त्यखिलसत्त्वनिकेततया तउपदाक्रमं त्यवगणप्य शिरोनिर्कृतेः परिवयसे पश्चनिवगिरा विबुधानमितां स्वधिकृत
 सौतदाः खलु पुनंति नये विमुखाः २७
 नेहनास्ति किंच नमृत्योः समुत्पुमाप्नोति यइह नानेव पश्यति इत्यादिश्रुतिभिरेवं भूतस्वभगवतः प्रतिपादना सत्त्वानं सुकरमेवेति कृतं किम
 स्ता अत आह तवपरीति ये अखिलसत्त्वनिकेततया सर्वभूता वासतया तवत्वां परिचरंति त एवावगणप्यंति तस्त्वनिकेतं मृत्योः शि
 रपदापादेनाक्रमं मृत्युमपि तुल्यं कृत्वा तरेतीत्यर्थः ये पुनंति विमुखाः अभक्ता विबुधानपि विदुषा गिरावाचा परिचरयसे वभा
 सि कुतः त्वयि कृतसो हृदभक्ता खलु निश्चितं आत्मानमंयां अपुनंति ये विमुखस्ते न आत्मानमपि पुनंति इति उत एवार्थेति वेति क
 र्मणिष्यी परिचरंतीति हृदसि व्यवाहृता इवेति यत्तत्त्वेन व्यधानामदोषः स्वामिचरणानुयममभिप्रायः सत्यमेवं भूतमात्मानं श्रुतमः प्रतिपादय
 ति तत्र चैव यदपि वस्तु तो योराक्ष्वा दपराक्षमेव तानमुत्पद्यते तत्राप्यसंभावना विपरीतभावनातिरस्कृतत्वात् मलीनाधिसेषु परोक्षमिदं भा
 तीतिना परोक्षं संसारभ्रममिति दानि समर्थं भवत्यदिचर्यया तु सम्यक् कृतिर्मलं चिन्तानां त्वत्प्रसादेन लब्ध्या परे सत्त्वानां अपलन एकरक

व

वे. सु.
२९

लितो मोक्ष इति अमकान्धप्रतीत्यश्रुतिः तस्य वाक्यं निनामानि दामानि तस्मै देवायां तं त्यागामभिदामनिः सर्वसितमिति अर्थः तं
 निरञ्जुः वागेव तं निरिवर्ततिः तत्सु सुकामिनामानि दामानीव ततः अस्मै श्वरस्य वायां तं त्यागामभिदामस्त्वारनीं ये सर्वमशेषं सितं वदं
 अमुकं स्वमेवं कुर्वीत्याशायां वधमिति अर्थः अमकं बंधनपरेयं भक्ततामयलतः संसारतरणमिदं श्रुतिः नृसिंहतापिन्यां
 यद्गच्छामुमवेक्षते सर्वं श्वर्यं ददाति यत्र कुत्रापि श्रियते देहांते देवोपरं ब्रह्म तारकं व्याचष्टे येनामृतिभूत्वा सोमः तंगच्छतीति अ
 र्थः यउपासक इह लोके स्थातुमेष क्षते इच्छति तस्मै सर्वं श्वर्यं ददाति देवः श्रीनृसिंह -- यत्र कुत्रापि कीटकस्ते उद्देशादावपि
 श्रियते तस्य देहांते तु तारक परमं ब्रह्म व्याचष्टे तारः प्रणवः तत्र स्थं तारकं समांगप्रणवेन व्याख्यातं परं ब्रह्म कथम
 तीत्यर्थः येन परं ब्रह्म कथनेन अमृतीभूत्वा गच्छति अमृतत्वं कैवल्यं प्राप्नोति श्रुत्यंतरं नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यते
 मेवमावा ब्रह्मनाश्रुतेन यमेवैष वृणुते तेन लभ्य इति अर्थः अयमात्मा प्रवचनादिभिर्न लभ्यते किंतु यमात्मानं
 मेव वृणुते तेन लभते तेन वरणेनैव स आत्मा लभ्यो नान्यसाधनान्तरेण यद्वा यमेव भक्तभक्त्या परिपुष्ट एष आ
 त्मा वृणुते आत्मसात्कर्तुमिच्छति तेनैव एष लभ्यते नान्येति भक्तमोक्षपरेयं स्वामी मां श्लोकः तपंतु तापैः प्रतपंतु पर्
 तात्तरंतु तीर्थानि पठंतु वागमातृ यजंतु मागेर्विविदंतु मागेर्हरिं विना मेव मर्तिं तरंति २७ २४ ननु यद्यपि
 शिवसत्त्वत्रिकेतनेन भगवतः सत्यतमुच्यते तर्हि तत्कारणसंबंधात्कैवल्यभोक्तृत्वेन सत्येयातानवस्तुतः तथापि तत्रैव

तर्हि जीवानामपि तत्त्वत्वमिति केन विशेषेण पुनः सत्यमेव कत्वमिति मायाशंकां परिहरेयुः सुवृत्तीत्याह त्वमकरणाभिनि करणा
 नींद्रियाणित्वमकरणः करणसंबंधरहितोऽप्यखिलकारकशक्तिधरोऽसि अखिलानां प्राणिनां यानिकारकानि इंद्रियाणि तेषां
 शक्तिधारयति प्रवर्तयतीति तथा कुतः स्वराट्स्वेनैव राज्यते नहि स्वतः सिद्धज्ञानशक्तेरिंद्रियाण्येष्टा इत्यर्थः अतो हेतोरभिनि
 पादं आदिदेव विश्वसृजो ब्रह्मादयोऽपि अजपाविद्यया युक्ताः संतस्तव बलिसुदृढं निरुजं कुर्वन्ति मनुष्यदत्तं हव्यक व्यादिलक्षणं बलिं
 स्वयं समदंति भक्षयन्ति च अन्नदृष्टांतः वर्षभुज इति यथा वर्षभुज इव तत्तमं उलपतयः अखिलशक्तिपतेः महामंडले श्वरस्य स्वस्र
 जादत्तं बलिकरमुदृढं निस्वयमदंति च तद्वत् कथं बलिवहंति न ज्ञाह विदधासीति यत्र कर्मणि योरधिकतानि युक्ताः तत्र ते स्थिता
 त्वमकरणः स्वराड्खिलकारकशक्तिधरस्तव बलिसुदृढं निस्वयमदंति च तद्वत् कथं बलिवहंति न ज्ञाह विदधासीति यत्र कर्मणि योरधिकतानि युक्ताः तत्र ते स्थिता
 जाविदधाति यत्र ये स्वधिकृता भवन्ति श्रुतिः २५
 भवतश्च किता स्वतो भीताः संतस्तकर्मविदधाति कुर्वन्ति त्वदाज्ञापालनमेव बलिवहनमिति अर्थः त्वमकरणा इत्यत्र श्रुतिः अपो देवोऽपि जव
 नो ग्रहीता यः पयः बहुः स शृणोत्येकं कर्णः स वे निवेद्यं न च तस्य वेत्ता तमाकुरग्रं पुरुषं पुराणमिति सुगमं अखिलकारकशक्तिधर इत्य
 त्र श्रुतिः प्राणस्य प्राणमुत्तं बहुष्वश्वरुतं श्रोत्रस्य श्रोत्रं मनसो यो मनो विदुस्तं निचिक्नु ब्रह्म पुराणमप्यभिनि पुरुषस्यातर्क्यशक्तित्वकथ
 नपरेयं भवतश्च किता रत्नं भीष्मास्माद्वृत्तः पवते भीष्मा उदेति सूर्यः भीष्मास्माद्वृत्तश्चंद्रश्च मृत्युर्धावति पंचम इति अर्थः अस्मादी
 यस्तद्गीष्वाभीत्यावायुः पवते वातीत्यर्थः तथा सूर्य उदेति अग्निर्जलमिति इंद्रो हव्यादिना पालयति मृत्युः स्वकालवशं प्राप्ता निवप्राणिनो नयतु सर्व
 मेधावति अद्यपि पंचानामत्र ग्रहणं तथापि तदादिन्या येन ब्रह्मादीनामपि ग्रहणं तेन सर्वं श्वरत्वकथनपरेयं स्वामी मां श्लोकः अद्रिवापि
 यो देवः सर्वकारकशक्तिधृक् सर्वसिः सर्वकाला च सर्वसैन्यतमाभितं तं न मामिमं कः अद्रिवापि यः सर्वकारकशक्तिधृक् सर्वपांकारकाणां भि

२४
२५
२६
२७
२८
२९
३०
३१
३२
३३
३४
३५
३६
३७
३८
३९
४०
४१
४२
४३
४४
४५
४६
४७
४८
४९
५०
५१
५२
५३
५४
५५
५६
५७
५८
५९
६०
६१
६२
६३
६४
६५
६६
६७
६८
६९
७०
७१
७२
७३
७४
७५
७६
७७
७८
७९
८०
८१
८२
८३
८४
८५
८६
८७
८८
८९
९०
९१
९२
९३
९४
९५
९६
९७
९८
९९
१००

वे.सु.

२२

तदेवंकारणप्रतर्कमीश्वरं करणपरतंत्रानराभक्तं तीत्युक्तं न केवलमिव देवकरणं त्यतउत्पन्नत्वेन पितृत्वरतंत्रत्वादिति वदंतीत्याह स्तिरवरजातय
इति हेविहरविमुक्तं यदि यदा अजयामायया सहउदीक्षया क दक्षणे तव विहरः विहरि भवति तदस्तिरवरजात योजीवास्युः भवेयुः स्तिर
जातयश्चरजातयः जातिसंस्काराणां लिंगादेहायेषांते कथंभूताउत्थानिमित्तयुजः इक्षवेय्यउत्थानिआधिभूतांमिभित्तानिकर्मणिने
युक्तोनिर्लिंगसर्वाणिवातेर्जुंतेइतिउत्थानिमित्तयुजः तवः कथंभूतस्यततः परस्य अजातः परस्य देववर्तमानस्य अत्र इक्षयाविहारेः
ननुकिंमिभित्तोत्थानेनमरिछयेवभवंतु नत्यपिनेषम्याभावादिषमण्ये रयोगादित्याहुः नहीति हियस्यात्परमस्यउत्तमस्य परमकारु
णिकस्यवियतइवआकाशसहस्रस्य समस्तैलर्थः तवकश्चिदपरआत्मीयः परअजातमीयश्च नभवेत्तनसंभवतीत्यर्थः असहाइद
स्तिरवरजातयः सुरजयोत्थानिमित्तयुजोविहरउदीक्षयायदिपरस्यविमुक्तजतः नहिपरमस्यकश्चिदपरोनपरश्च

भवेद्वियतइवापरस्यतवभूत्यनुत्तोदधतः २९

मयएवाग्रआसीत्ततोवैसदजायतइत्यादिभुत्याभूत्यपूर्वकत्वमिवप्रतीयतेतदर्थपुनर्विनिर्वाण्य पुनः कथंभूतस्यभूत्यनुत्तोदधतः
भूत्यसाम्यंभजति अपदस्यनपद्यतेइत्यमरः तस्यवा सनस्योदगोचरस्यएवंभूतस्यतववेणम्याभावात् इक्षयेवउत्थानिमित्तयुजोजीवा
भवतिइतिस्तिरवरजातयोः स्युरित्यस्यभुतिः यथाअग्नेः क्षुद्राः विस्फुलिंगाभ्युच्चरंति एवमेवास्मादात्मनः सर्वप्राणाः सर्वलोकाः सर्वदेवाः स
र्वाणिभूतानिसर्वएतआत्मनोभ्युच्चरंतीति अर्थः पूर्वमात्मानिरिक्तं वस्त्वंतरेनास्तिइत्युक्तं तदुपपन्नत्वात् तत्रदृष्टान्तः यथाएककूपोदकस्या
दग्नेः सकाशात्क्षुद्राः अल्पप्रमाणाविस्फुलिंगा अग्नीकणाविधिधाउच्चरंति उपाधिसंघर्षजनितविशेषप्रबुध्यमावा आत्मानदत्यर्थः तत्र
प्राणा इक्षियाणिलोकानोवाधिजातारोम्यादयः भूतानिब्रह्मादिछाधरासानि एतआत्मानइति इयमपिकेवलात्मसृष्टिपरा स्वामीनां

तदीक्षणवराक्षोभमायाबोधितकर्मभिः जातान्संसरयिन्नानानृहेरपाहिनः पितः भोन्हेरपितः नोऽस्मान्याहि कथंभूतान् तवइक्ष
णवरोनसिसृक्षाउपेक्षेणयः क्षोभस्तेनमाययाबोधितैः कर्मभिर्जातान् २९ १६ एवतावत्परमात्मनः सकाशादविद्याकृतकार्यो
पाधवस्तादृशाएवजीवाजाताः संसरंतौ भजंतिइत्युक्तं तत्रयद्येकाविद्यातदाजीवस्याप्येकत्वादेकमुक्तोसर्वमुक्तिप्रसंगः अथनानावि
द्यास्तर्हितस्यैवांशान्तरण संस्तानपगमाद निमोक्षयादितर्कबलेनवस्तुतएवनानात्मनः तत्रचतिसांमणुत्वेदेह व्याभिचैतन्यंनस्यात्
देहपरिमाणत्वेचमध्यमपरिमाणानां सावयवत्वेन अनित्यत्वं स्यात् अतो नाना सर्वगतानित्याश्वेतिकेचनमन्यंतेतत्रनतावदोषः प्र
संगेनअविद्याभेदेनतत्तुक्तिभेदेनवाप्युक्तव्यवस्थासंभवात् ईश्वरस्यतुन केनाप्यंशेन संसारशक्तिं सूक्तमेव असिद्धत्वात्तै कं सर्व
भुतिपुक्तिं चे मपेक्षमंतर्यात्रिबालाणमपिनसहजइत्याह अपरिमितोइति अस्यार्थः संक्षेपेणशीक्ष्यते अत्रताकाकादूषयंति यद्ये
अविद्याजीवो विद्यास्त्याभिर्विद्वद्भ्येतर्हितस्यैवईश्वरस्यैव अंशान्तरण जीवरूपांशेनकृत्वा संसारानपगमात् संसारनित्यभावादनिर्देशस्या
त् एकयाअविद्यामुक्तो जीवः पुनरन्ययावदुः पुनरन्यया मुक्तः पुनरन्ययावदुः इत्यभिर्गोक्षः एवंसतिचतुर्थपुरुषार्थाभावः स्यादि
त्यादितर्कबलेननाना आत्मनः स्थाप्यंते सर्वगतत्वमाह तेषामात्मनामगुणत्वेदेहस्य स्वरूपत्वे सर्वव्यापिचैतन्यंनस्यात् जीवपरिमा
णमुक्तंभुत्या बालाग्रमात्रोद्यपरोहिदस्यइति भुत्यंतरं बालाग्रशतभागस्य शतधा कल्पितस्य च भागोजीवसवित्तमसुरादुः ख
कलेकभुगिति सूक्ष्माणामप्यहं जीवः इत्येकादशोभगबहुक्तेः एवंभूतसूक्ष्मस्य स्वरूपदेहेक प्रदेशेपिबीलिकादिस्पर्शजं चैतन्यं कथं
स्यात् तस्मात्सर्वगतागता इतिनित्यत्वं साधयति देहइति देहपरिमाणत्वेन देहस्यमध्यमं तदयं दशांयुलपरिमाणं अत्यतिष्ठत्तदंशो

वे.सु.

२३

गुणमिति श्रुतेः तदयपरिमाणानामात्मनां सावयवत्वादनित्यत्वं स्यात्तस्मात् तस्मात्परमाणाभावात्तस्मादिति अतएव आत्मा
नानाता सर्वगतो जीवरूपेणेव नित्याश्वेतिके च न तां किं कामान्यंते एतन्मतनिराकुर्वन्ति इति तं करोति तन्न न तावदित्यादिना तन्न
बंधमोक्षप्रसंगे उक्तदोषप्रसंगेनास्ति कुतः अविद्याभेदेन अविद्याया बंधः विद्याया मोक्षः अविद्याया मृत्युंती - त्वी विद्याया मृतम
श्रुते इति श्रुतेः एकादशोच विद्याविद्येयमतनुर्विध्युद्भवशरीरिणां बंधमोक्षकरी अविद्याया ययामेव निमित्तेति तत्तुक्तिभेदेनैव
ति अविद्यायाः क्रियाशक्त्या बंधः विद्यायाः ज्ञानशक्त्या मोक्षः श्रुतिश्च कामभोगोयं पुरुषस्य यत्कामो भवति तत्कुरुतुर्भवति
यः कुरुतुर्भवति तत्कर्म करोति यत्कर्म कुरुते तदभिसंपद्यते इति तमेव विदित्वा मिमृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यते यथाय इति इतीश्व
श्वरांशस्य जीवस्य बंधमोक्षव्यवस्था मुक्ता अंशिनस्तु बंधरांकां निराकरोति ईश्वरस्येति समष्ट्युपाधेरखंडतत्त्वस्यैश्वरत्वात्
तस्य विद्याशक्तिप्रधानत्वात् केनानाप्यंशेन न संसारशंकेत्यर्थः एकैव हि भूतात्मा भूते भूतेष्ववस्थितिः इत्यादिसर्वश्रुतिषु
आत्मैक्यं प्रसिद्धमस्तेव कुतो नानात्वं किंच जीवस्य कुतः स्वातंत्र्यं अतर्क्यमि संभवात् अतस्मिं तां किं कामान्यं नाना जीवाः स्वतं
त्राः नित्याः सर्वगता इति मतं अंतर्क्यमि संभवात् तद्व्याख्या वेदो न सहते इत्याह अपरिमिता इति हे भवतनुभूतो जीवाः यदि
अपरिमिता अर्तताः भूवाते नैव रूपेण नित्याः सर्गताश्च स्युः तर्हि तेषां समत्वात् शास्यता न घटत इति कृत्वा त्वयानियमो
नियमनं न स्यात् इतरथा घटते कथं अजनिच यन्मयं तदविमुच्यनियंत भवेदिति यन्मयं उपाधितो यद्विकारप्रायं जीवा
रव्यभजनी जातं तदविमुच्यकारणतया अपरित्यज्यतस्यास्वविकारस्य नियंतं निया मकं भवेत् तथायत् अग्निमयं विस्फु
लिंगजातं तदग्नित्वं कर्तृ विस्फुलिंगं स्वकार्यं अपरित्यज्यत्स्वरूपांशेन शक्यं शेन च सर्वोशं व्याप्ये वनियंत प्रवर्तकं भवत्ये

च कार्यभावे कारणह्यप्रवृत्तभावाच्च हत् किंतत् समं अनुस्यूतं तद्वर्त्तयति समं कचिदप्यंशेन तुल्यं वस्त्वंतरं शास्त्रात्तद्वत् अतु जानतां
जानीम इति वदतां यत् अंतर्क्यम्याख्यातद्रूपं परमश्रवणात् तस्मात् यत्तच्छब्दोत्पत्तं अतर्क्यं कारणं वस्तु अमत्तं अविज्ञातप्रायं
अविषयत्वात् मतदुष्टतया मतस्य दुष्टतया दोषश्रवणात् तस्माद्यत्तच्छब्दोत्पत्तं अतर्क्यं किं मयि सर्वांनुस्यूतत्वेन नियंत भवेदि
त्यर्थः तथा च श्रुतिः यस्यामतं तस्य मतं मतं यस्य न वेद सः अविज्ञानं विजानतां विज्ञानमविजानतां अवचनेनैवाच स हन्
ष्णीव भूवेत्यादि अर्थः यस्य ब्रह्मविदः अमतमिव ज्ञातं ब्रह्मी भूतिमदं तस्य मिसां ब्रह्मसाम्यं ब्रह्ममिति यस्यापुनर्मतं मया ब्रह्मता
नमिति स न वेदेव अतएव विज्ञातं जानीम इति वदतां अविज्ञातमज्ञातमेव अविजानतां न जानाम इति वदतां अविज्ञातमिति निदर्श

अपरिमिता ध्रुवास्तदनुभूतो यदि सर्वं गतिं स्तहि न शास्यतेति नियमो ध्रुवनेतरथा अजनिच यन्मयं तदविमु

चनियंत भवेत्सममनु जानतां यदहमतं मतु दुष्टतया ३०

नमवचनेन इति वेदं तशास्त्रमधीत्युरुकुलादागतं पुत्रं पिता दृष्टवान् प्रत्यक् ब्रह्मत्वं ज्ञातवान् वेति अविशेषे प्रत्यग्ब्रह्मणि श
ब्दप्रवृत्तिहेतुजातिगुणादेरभावात् ब्रह्मवित्प्रद्योतकमुखकांत्यादिना तदभिनयंकृत्वा अवचनेनैव प्रोवाच प्रत्यग्ब्रह्ममया तु
भूतमिति सूचितवान् सपिता तूष्णीं बभूव ब्रह्मात्मतत्त्वमयं ज्ञातवान् इति निश्चयं जगामेत्यर्थः मतदुष्टत्वं श्रुतिः यदि म
न्यसे सुवेदोति दहरमेवापि नूनं न वेत्थ ब्रह्मणोरूपं यदस्य देवेषू इति अर्थः यदि कदाचिदस्य ब्रह्मणा यद्रूपं अहं सुवेदोति
मन्यसे तर्हि न दहरं दभ्रं स्वल्पमेवापि त्वं न वेत्थ न जानीषे न केवलमेतावत् अपितु अध्या मोषाधिपतिष्ठितस्यास्य ब्र
ह्मणो वेदेषु यत्स्वरूपं गीतं तदपि त्वं भ्रमभवेन वेत्थेति मयन्वहं यत्तु निरुपाधिष्ठभूमारव्यं ब्रह्म न तत्सुवेद्यमित्यभिप्रायः

वे. सु.

२४

मतरखंडनपरेचं अंतर्गमिन्नालुपयः पृथिव्यातिष्ठितित्वादिकं प्रागेवलिखितं अथस्वामीनां अंतर्गतासर्वलोकस्यगीतः
श्रुत्यायुक्त्याचैवमेवावसेयः यः सर्वज्ञः सर्वशक्तिर्नसिंहः श्रीमंतंतंचेतसेवावलंबं आश्रयामि तंकं यः सर्वलोकस्य अंतर्गता
अंतर्गमिन्नुपगीतः यत्तयाचैवमेवावशेयोनिश्चितस्तं ३० ननुयदिचपरमात्मनोजीवाजायंतेइति नियंतृनियम्य
भावउच्यते तथासतिजीवानामसत्यत्वप्रसंगेनप्रतिदिनंकृतनाशाकृताभ्यागमप्रसंगस्यात् किंच तदामोक्षोनामजीवस्यस्व
रूपहाजिरेवस्यात् नचेतद्युक्तं स्वप्रकाशानंदात्मनोऽविद्याकृतानप्यर्थविद्विचिमात्रस्यमोक्षत्वाभ्युपगमादित्याशंक्यउपा
धिजन्मनैवजन्मजीवानामुच्यतेनस्वतः अघटमानादित्याह नघटतइति अजयोजन्मरहितयोः प्रकृतिपुरुषयोरुद्भवो
नघटतउद्भवप्रकृतिपुरुषयोरजयोरुद्भवयुजामवंत्यसुभृतोजलबुद्बुदवत् त्वयितइमेततोविधि
धनामगुणैः परमेसरितइवार्णवमधुनिलित्युरशेषरसाः ३१
जन्मनविद्यते उभययुजातुपरस्परसाध्यासेनाऽसुभृतः प्राणाद्युपाधयोजीवाभवंतिजायंते जलबुद्बुदवत् तथाजल
वायुभ्यामीलितानांबुद्बुदाः जायंते तद्वत्तुभयंचतद्युज्यतेइतिउभययुक् संबंधंपरस्परसाध्यास्यमितिवाच्यं प्रकृतिनिमि
तंपुरुषउपादानंपुरुषोनिमित्तकारणमितिबदंति सर्वधातावत्प्रकृतिपुरुषैक्यात्भवंतीति सिद्धं उत्पत्तिश्रवणादजी
वानामोपाधिकं जन्मनस्वतइत्युक्तं उपाधिलयेनपरमात्मनिपुनर्लयेनश्रवणादपिनवकस्तवंजन्मेत्याह त्वयितइति यतो
नवास्तवंजन्मततः तस्मान्नेइमेजीवाविधिधनामगुणैरनेकप्रकारकार्योपाधिभिः सहस्रविकारणात्मनिलित्युः लीला
बभूवुः तत्रसुषुप्तिप्रलययोर्लयेदृष्टांतः अक्षौत्सरिनामधुनियथालित्युस्तथा यथामधुनिसकलकुसुमरसाः विशेषतोः

अनुपलक्षणाअपिसामान्येनमधुत्वेनोपलक्ष्यंते एवंस्वापादोविशेषमात्रस्यलयात्कारणस्यविद्यमानत्वात् सामान्यतोवर्त
ते सुक्तोक्तुकारणस्याधिलयेदृष्टांतः सरितइति यथासरितो नद्यः अर्णवेनिलित्युः यथात्वयिपरमेनिरुपधोलित्युरितिनि
वेकः अत्रशंकते किंप्रकृतेर्जीविरूपेणोद्भवः स्यात् पुरुषस्यवा उभयोर्वाइतिपक्षत्रयं आद्यपक्षेप्रकृतेर्जडत्वात्जीवा
नांजडत्वापत्तिः द्वितीयेपुरुषस्यविकारित्वप्रसंगत्वा तृतीयेउभयोरजत्वाज्जन्माभावः तस्मादुभयोर्योगेनपरस्परसाध्यास्येनजीवा
नामुद्भवः इतिप्रकृतिपुरुषयोरजत्वप्रतिपादनेश्रुतिः अजामेकांलोहितशुक्लकृष्णांबद्दीपंजो जयंतीसरूपां अजोह्येकोजु
षमाणोतुशेतेजत्येतांभुक्तभोगामजीन्यः इतिसुगमं नजायतेइत्यजामूलप्रकृतिवत् अजः पुरुषः एकः अजः क्षेत्रज्ञोजीवः
अजोनुषमाणः सेवमानः अजः अनुशेतेनिरंतरंमुह्यति अन्योजपरमात्मा एतांमजो जहाति कथंभूतं भुक्तभोगं पुरुषरूपेण
भुक्तोभोगोयस्यस्तं सृष्टेः पूर्वप्रकृतौपुरुषस्तुवीर्यनिहितवान् तद्दीर्यं प्रकृतेर्गर्भात् महत्तत्त्वजातमित्यतआह भुक्तभो
गामिति बंधमोक्षनिर्दर्शनपरेयं अत्रप्रकृतिनिमित्तकारणपुरुषउपादानकारणं अत्रश्रुतिः तस्माद्वा एतस्मादात्मन आका
शं संभूतं आकाशाद्वायुः वायोरग्निः अग्निरापः अद्भ्यः पृथिवी पृथिव्याऽऽपधमः ऽऽपधीभ्योर्न अन्तान्पुरुषः इतिस
ष्टिपरेयं आत्मनइति सत्यंत्वानमनंतं ब्रह्मेत्युक्तं यत्तस्मादात्मनराहवा-मात् सुगममन्यत् सृष्टिपरश्रुत्यंतरं लोकामयत
वदुस्याप्रजययेति यथान्तेः शुद्धविस्फुल्लिङ्गात्मचरंति एवमेवास्मादात्मनः सर्वप्राणाः सर्वलोकाः सर्वदेवाः सर्वाणिभूतानि
सर्वेवात्मनोचरंति इत्येवमेवास्मादात्मनः इत्यादिश्रुतिषु चेतनाचेतनप्रपंचस्यपरमात्मोपादानत्वश्रवणात् नचविकारित्वं
परं

वे.सु.

२५

परिणामानंगिकारात् केचित्सुतः परिणाममंगीकृत्यात्मनोविकारमियाविषरीतंप्रकृतिः उपादानंपुरुषोन्निमित्तमिति मन्यन्ते
 सर्वथातावत्प्रकृतिपुरुषेकाद्वतीनिप्रसिद्धं मधुनिलिखुरित्यनुभूतिः यथासौम्यमधुमधु कृतानिस्तिष्ठन्ति नानात्ययानां
 दृष्टाणां रसात् समव्यवहारमेकतांसंगममिति तेयथातत्रविवेकं नलभन्ते अतएव हं रसस्य रसोऽस्य मुष्ण हं रसस्य रसोऽस्मीति
 एवमेव रसस्य सौम्यमाः सर्वाः प्रजाः सतिसंपद्यन्विदुः सतिसंपद्यामहे इति अर्थश्च यत्तच्छसि अहन्यहनि संपद्यसे न विदुः सत्तप
 द्याः स्मृति भृशुत्तत्र दृष्टांतं हेसौम्य श्वेतकेतो यथा लोके मधु कृतो मधुमक्षिकामधुनितिष्ठति यत्कृष्यादियतितत्प्रकार
 माह नानात्ययः नानात्यान्त्यांतीति नानात्ययः ततश्च नानात्यानां नानास्मृतेषां नानात्यानां नानास्मृतेषां नानास्मृतेषां नानास्मृतेषां
 दृष्टाणां रसात् समव्यवहारं समवह्यसमवह्य एकतांसंगममिति मधुत्वमापादयन्ति तथा ते रसाः तत्र मधुनि विवेकं नल
 भन्ते अतएव हं रसस्य रसोऽस्मीति एवमेव रसाः सर्वाः प्रजाः सति श्रीनारायणे संपद्यन्विदुः सुषुप्तिकाले मरणप्रलयोश्च
 अतएव तस्मिन् सतिसंपद्यामहे इति सोपाधिलय परेयं सति तद्वर्णवेदत्यनुभूतिः यथानद्यः स्मंदमानाः समुद्रस्तं गच्छं
 ति नामरूपे विहाय तथा विद्वानामरूपा हि मुक्तः परात्परं पुरुषमुपेति दिव्यमिति अर्थः यथा स्मंदमानाः गच्छंत्येनद्यः
 नामरूपे विहाय त्यक्त्वा समुद्रस्तं गच्छंति अदर्शनं यांति एवं विद्वान्ज्ञानी नामरूपं त्यक्त्वा परात्परं सूक्ष्मात्प्रकृतिपुरु
 षादपि परं दिव्यं यथोक्तलक्षणं पुरुषमुपेति निरुपाधिलय परेयं भुव्यंतरं चटिपणकोरं गच्छंति यथोदके सुदृढमुदकं
 मासितं तादृगेव भवति एवं मुने विजानतः आत्मा भवति गोतम इति अर्थः यथानद्यादिजले घटादिस्थं भुवं निर्मलं जलं

धं

आसिक्तं न्यस्तं तादृगेव भवति हे गोतम एवं विजानतो मुने आत्मा देहांते भुवो लिंगनिर्मुक्तः स नृब्रह्मणि निपुक्तः ब्रह्मेव भवति अभस्य
 मीनां यस्मिन्नुद्यदिलयमपि यद्वाति विश्वं लयादौ जीवोपेतं गुरु करणया केवलात्मा बबोधे अत्यंतं तं ब्रजति सहस्रासिं भुवति
 धुमध्वे मध्ये चित्तं त्रिभुवनं गुरुं भावयेत्तं नृसिंहं तं नृसिंहं मध्ये चित्तं चित्तस्य मध्ये भावयेत् चित्तं वाधि पारमध्वे पश्यति समा
 सः तं यस्मिन् जीवोपेतं विश्वं उद्यद्वात् यस्मिन्विलयमपि यद्वात् यस्मिन् भासते प्रकाशते तं लयादौ सुषुप्तिप्रलयादिषु एवं भा
 ति गुरु करणया गुरु कृपया तु केवलात्मा बबोधे सति यास्मिन् अत्यंतं तां तं अपुनरावृत्तिं ब्रजति तत्र दृष्टं तं सिंधुवत् नीदीवत्
 सिंधुमध्वे समुद्रमध्वे यथा सिंधुगंगा समुद्रमध्वे अत्यंतं तं ब्रजति तद्वात् सर्वा नद्यो गंगायां पतन्ति सेव समुद्रे प्रविशति इत्येकवचनं
 नृषु तव मायया भ्रममधिगम्य मशं त्वयि सुधियो भवेदधितिभावमनु प्रभवं कथमनुवर्तते तां भवभयं तं

वयं कुट्टिः सज्जति मुकुटिणे मिरभवच्छरणेषु भयं ३२

१९

३१ एवं तावत्परमेव राज्ञी वा जायते तद्दृशेन च कर्माणि कुर्वन्ति पुनस्तत्र लीयन्ते इति संसारचक्रे भ्रमणमुक्तं तदानीं तन्निव
 र्तये भगवदनुवृत्तिं विदधीत्याह नृषु तवति अतिषु नृषु जीवेषु तव मायया भ्रमभ्रमणं अवगत्य ज्ञात्वा सुधियः तव भावमनुवृ
 त्तिं विदधति कुर्वन्ति त्वयि कथं भूते अभवे भवति वर्तके भ्रमं कथं भूतं अनुप्रभवं अनुअनु प्रभवो जन्ममस्मिन् तं तजः कि
 मत आह कथमिति अनुवर्तते तामेव शरणं गतां प्रभवमयं संसारमयं कथं भवेत् कथंचिदपि कुतः यद्यस्मात्तेव भ्रकुटिः भ्र
 मं गुरुः स्त्रिनेमिकालः अभवच्छरणेषु भयं जन्ममरणारिलक्षणं सज्जति करोति

वे. सु

२६

ननु तत्तु रणगतेषु भयं जन्ममरणदिलक्षणं स्वस्थितिर्वेदेषां अभवत्तरणाः त्रियोभिरिति सिद्धान्तमयं वावच्छेदाः शी
तोष्णवर्षकालाः यस्य संवत्सरात्मकस्य कालस्य सः अतएव भूतं संसारमाकल्प्यतीति तेन ये सुखियस्त्वयि भावं दधतीति
अत्र भुक्तिः परीत्य भूतानि परीत्य लोकान् परीत्य सर्वाः प्रादिशो दिशश्च उपस्था य प्रथमजा मते स्यात्तन्नात्मानमभिसंवि
शेति अर्थः समुद्रिः भूतानि प्राणिनः परीत्य संसारचक्रे भ्रमंतीति ज्ञात्वा लोकान् नृणां दीनूक्षयिष्णुत्वेन परीत्य ज्ञात्वा
सर्वादिशो विदिशश्च दुःखमयत्वेन परीत्य कृतस्य श्रीविष्णोः प्रथमजां वाचं त्रयीलक्षणां उपस्था य त्रय्युक्तनेष्कर्म्य मासे
व्यआत्मना सर्वलो विरक्तेन मनसा आत्मानं परमात्मानं भगवंतं शरणं अभिसंविवेश गतवान् व्याख्यातरे पूर्वैः कृतं सर्वेषु भूते
षु अहमस्मि सर्वाणि भूतानि मयि संतीति ज्ञात्वा कृतस्य प्रथमजां वाचं उपस्था य यावत् ज्ञानोत्पत्तिं यावत् ततः आत्मना शु
द्धेन त्वं पदार्थेन आत्मानं तत्पदार्थं परमात्मानं तत्पदार्थं परमात्मानं अभिसंविवेश एव गतवानिति स्वामीनां संसारचक्रक
चैविदीर्घमुदीर्घनाता भवता पतनं कथंचिदापन्नमिह प्रपन्नं त्वमुद्धर श्रीनृहरि नृलोकं भोनृहरि नृलोकं त्वं समुद्धर कथं भू
तं संसारचक्रकचैविदीर्घं अतएव उदीर्घं नाता भवता पतनं उदीर्घं रुद्धं तेर्नाना ध्यात्मादि भवता पे सत्तं अत आपन्नमा
ह संसारे कथंचिद्वैकनापि भाग्यो दयेन त्वं प्रपन्नं शरणागतं उद्धर ३२ १९ स च भगवति भावो मनो नियमे सति
भवति सोऽपि गुरुप्रसादादि तिरु रूपसदनं विदधतीत्याह विजितेति भो अंज ये गुरोश्चरणं समवहाय त्यक्त्वा विजितं कृषि
कवायुभिः साधकतमैः अति कोलं चंचलं अदांतमनस्तुरंगं यंतुं नियमयंतुं यतं नियतं कुर्वन्ति ते उपाय विदः संतः इह सं

न

सारसमुद्रसंतिनिष्ठं निदुःखमेव प्राप्तुं वंतीत्यर्थः कथं भूताः व्यसनशताकुलबुद्धव्यसनाकुलाः अकृतकर्णधरा वणिजो यथा जलधो
संति तद्वत् विजितानि तद्विकानि रंश्यामि विजितो वायुश्च प्राणे सौः उपायेषु रंशं निक्षिप्यंति इषु पाय विदः अदांतं अदमितं म
न एव तुरंगस्तु दुर्दमनत्वसा यावत् गुरुणो पदशिर्षं भगवद्भुजं सुरवातु भू नो नु स्वत एव मनो निश्चलं भवति नान्यथेति भवः वैराग्यपूर्व
कं गुरुपसदनं विदधति श्रुतिः परीत्य लोकान् कर्मचित्ताद्वा ह्यणो निर्वेदमायात् नास्मकृतः कृतेन तद्विज्ञानार्थं स गुरुमेवाभिगच्छ
त् समित्यापिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठं आचार्यवान् गुरुणो वेद नैवातर्केण मतिरापनोयात् प्रोक्तं न्येनै सुज्ञानात्मापेक्षेति अर्थः

विजितं तदपि कवायुभिः दांतमनस्तुरंगं यइह यंतं नियंतुं मति कोलमुपाय विदः व्यसनशतान्विताः स

मकहाय गुरोश्चरणं वणिज इवा जयंत्यसु कृतकर्णधरा जलधो ३३

ब्राह्मणः ब्राह्मणजातिविशिष्टः कर्मचित्तान् संसारगतिभूतान् लोकान् परीत्य प्रत्यक्षा तु मानागमेः सर्वतो याथात्म्येनावधर्मनिर्वेद
वैराग्यमायात्कुर्यात् ब्राह्मणग्रहणं ब्रह्मविद्या अधिकारिषु प्राधान्यात् वैराग्यप्रकारं दर्शयति इह संसारे कश्चिदपि पदार्थः प्रकृ
तो नास्ति अतः किं कृतं न कर्मणा आयासवत्कृतं इत्येवं निर्विण्णविद्वज्जनप्राप्यंति तपदं यतद्ब्रह्मैतत्स ब्राह्मणः समित्यापिः गृही
तकाष्ठं भारं हास्तो गुरुमेवाभिगच्छत् कथं भूतं गुरुं श्रोत्रियं अध्ययनश्रुतार्थं संपन्नं ब्रह्मनिष्ठं हित्वा सर्वाणि कर्माणि केवलं
ब्रह्मणि निष्ठा यस्य तं ननु विद्वानस्वयमेव जानाति नेत्याह आचार्यवान् गुरुणो वेद नान्य इति यदा तु आत्मनि उत्पन्ना आगम
प्रतिपाद्यात्ममतिः एवातर्केण स्वबुद्ध्या आभूद् न मात्रेण नापनेयानहं तस्या किंतु सेयं मतिः अन्ये नैवागमाभिज्ञेताच्चा

ना

वे. सु.

र्जनाप्रोसती सुताय भवति हे प्रेष्ट प्रियतमेति नचिकेतं संप्रतीयमस्य संबोधनं तस्माद्गुरु रूपे देशप्रभावेन भक्तिमाहात्म्यावगते यी
 सुखांनुभूतिस्तस्यां सत्यां स्वत एव मनोनिश्चलं भवति गुरुपसदनपरेयं श्रुतिः स्वामीनां यदा परानंदगुरोर्भवत्येव परममोमे भग
 वद्वृत्तेन तदा निरस्तारिवलसाधनश्रमः श्रयेयसोरव्यं भवतः कृपातः भो भगवन् परानंदगुरोर्मम मनः भवत्येव यदा परं स्थानं ल
 भेतदा भवतः कृपातः निरस्तारिवलसाधनश्रमः सन्सोरव्यं श्रयेयं प्राप्नुमानिरस्तात्यक्ता अखिलाणां साधनां श्रमाय नरः ३३
 २० भक्तेर्वैराग्यसंगविदधातीत्याह स्वजनेति इह संसारे त्वयि सति स्वजनसुतादिभिरिते स्तुते नृणां किंक उपयोगः कथं भूते
 त्वयि सर्वरसे सर्वरसाः सुखानि ते मस्मिन्तस्मिन्मरमानंदे पुनश्च श्रयता आनि श्रयतस्त्वां सर्वमानस्य पुंसः आत्मनि आत्मि
 स्वजनसुतात्मदारधनधामधरासुरथैस्त्वयि सति किं नृणां श्रयत आत्मनि सर्वरसे इति सदजान
 तामिथुनतोरतये चरतां सुखयति को विह स्वविहते स्व निरस्तभगे ३४ २१
 रूपे एवं भूते त्वयि स्थिते स्वजनादिभिः किं इति सत्सत्यभजानतां अतएव मिथुनतोरतये चरतां नृणां को तु अर्थः सुखयति न को
 पस्ति यामिथुनी भूय रतये माया सुखाय चरतां प्रवर्तमाना मित्यर्थः कर्मणि षष्ठी इह कथं भूते स्वविहते स्वत एव न श्वे स्व
 निरस्तभगे स्वत एव गतसारे अतस्त्वज्जनमेवोचितमिति स्वजनेति आत्मा देहधाम ग्रेह असुः प्राणा इति ज्ञेयं स्वविहते स्वनि
 रस्तभगरुनिपाठे को तु इत्यस्य विशेषणं वैराग्यप्रतिपादनत्वे श्रुतिः परत्प्लोका न्कर्मचिता ब्राह्मणो निर्वदमायात् न नास्य
 कृतः कृतेन पूर्वलिखितायाः श्रुतिः पूर्वार्धमिदं ज्ञेयं तथा यदा सर्वप्रमुञ्जते कामायास्यहृत्प्रिताः अथ मर्त्या मृते भूत्वा ह्यन

ब्रह्मसमश्रुतेरिति अर्थः अस्य विदुषो ज्ञानात्प्रकृत्ये कामावासनारूपाहृदि मनसि स्थिताः ते सर्वे प्रमुञ्जते अथानंतरं मर्त्यः अम
 तो भवन्ति तत अत्रैव दीपनिर्वाणवत्संबंधः नो परमात् ब्रह्मसमश्रुते ब्रह्मेव भवति कामास्तु मज्जस्येव स्थिता न त्यात्मनि तथा
 च श्रुतिः कामसंकल्पो विचिकित्सा श्रद्धाः श्रद्धा धृतिरधृतिर्हीर्षीर्भीर्द्विरित्येतत्सर्वमन एवेति त्वयि सर्वरसे परमानंदे इत्यत्र
 पूर्णा श्रुतिर्लिख्यते यथा स यो मनुष्याणां सद्देः समृद्धे भवति अन्येषामधिपतिः सर्वमनुष्यकैः भोगैः स पन्नतमः समनु
 ष्याणां परम आनंदो य ए शतं मनुष्याणां मानंदाः स एक पितृणां जितलोका नामानंदो य ए शतं पितॄणां जितलोका नामानं
 दो स एक गंधर्वलोक आनंदो य ए शतं गंधर्वलोक आनंदाः स एक कर्मदेवानां मानं दो ये कर्मणा देवत्वं मभिसंपद्यंते य ए शतं क
 र्मदेवानां मानदाः स एक आजानदेवानां मानं दो यश्च श्रोत्रियो वृजिनो कामहृतो य ए शतं आजानदेवानां मानंदाः स एकः प्रजाप
 तिलोक आनंदो यश्च श्रोत्रियो वृजिनो कामहृतो य ए शतं परम आनंदो एष ब्रह्मलोकः स आच्छि तिहिना च याज्ञवल्क्यः सो
 हं भगवतो एतस्यैवानंदस्यात्मानिभूतानि मात्रा मुपजीवंतीति अर्थस्तु सुगमः अभस्वामीनां भजतो हि भवान्साक्षात्प
 रमानंदं चिह्नतः आत्मैव किमतः कृत्स्नं तु कृदा सुतादिभिः परमानंदं चिह्न नो भवान् हियस्मात् भजतो जनस्य साक्षात्पत्मेव
 भवति अथ तु कृदा रादिभिः किं कृत्य भवति ३४ २१ एवं गुरुपदेशेन तत्त्वमर्गस्य सारासारविवेकेन सर्वतो निर्बिद्य
 तदेव महत्संगेनोपपत्तिभिः सम्पगवधारयितुं तीर्थसंज्ञाना निमुनयः पर्यटतीत्याह भुवीति ये मुनयः पुरुषः पु
 ण्यतीर्थसंज्ञाना निभुवि उपासते सेवंते तेन पुनः पुरुषस्यारहरावस्थान उपासते पुरुषाणां सारं विवेकधैर्यं सा

वे.सु.

२८

तिप्रमुखं हरेन्नीति तथा ते च ते आवसथाः महास्वात् पुरुषि चरु नितीर्था निसदनानि चक्षेत्राणि तानि यद्वा तीर्थो विगुरे नो महान्तः तेषां
 सदनानि आश्रमान् नित्यानागमयो स्तीर्थं नृपि जुष्टं जले उरावित्यमरः तीर्थं नगं गुरुरित्युच्यते कथं भूताः ऋषयः विमदाः निरहंका
 राः यतो भवत्यदां बुजहृदः भवतः पदां बुजं हृदिये पांते अतस्वयमेव आद्यभिदं धिजलाः अद्यभित् अद्यिजलं ये पांते उद्यु अपितया
 विधा अपि तीर्था निउपासते न च तेष्वां गृहाद् नव कुत्तिस्सुरवा पेक्षा सार्हि दधतीति निदसुरे आत्मनितलेपि सकृदपि मनो यदध
 नितेपि पुरुषसार हरावसथान् उपासते किमु तमुन यदति यदर्थे मननाय मुनयः पर्यटं नितमाह श्रुतिः आत्मा नोरेद्रुष्टं व्योमंतये व्यः श्रोत
 निदध्या रद्व्यादिना तथा तद्वा एतदक्षरं गार्ग्यं दृष्टं दृष्टः श्रुतं श्रोत्रमत्रं मंतं विज्ञात् नान्यदस्तीत्यादि अर्थः हे गार्गितदक्षरं ब्रह्म अन्ये
 रदृष्टं स्वयं सर्वेषां दृष्टं तथा अश्रुतं श्रोत अमंतं अमनन विषयं स्वयं मंतं अविज्ञातस्वमं विज्ञातं अतो अन्यत् किंच दपि वस्तु दृष्टं
 भुवि पुरुषं पुण्य तीर्था सिदना भिपुण्यो विमदास्ततः भवत्यदां बुजहृदः धिभिदं धिजलाः दधतिसकृन्मम स्वधियमा
 त्मनि नित्यसुरे न पुन रुपासते पुरुषसार हरावसथान् ३५
 श्रोत्रादिना स्तुतिभिः ततः मननार्थं पर्यटं तैर्ति स्वामीनां मुन्नगतदंग समनिशं त्वामेव संधिं तय न्तंतः संतियतो यतो गतमदा स्ता
 नाश्रमाना वसन् नित्यं तन्मुखं कजादिगलितं त्वत्पुण्य गाथा मृतः श्रोतः संछव-तो नरहेन स्याम हं देहभत् सुगमं अंगतदंगसं
 गामिभि तनेषां पुरुषसार हरावसथानां जायाग्रहादीनां अंगसंगं स्वांगेन मुचनित्यर्थः तन्मुखं कजात् तेषां सतां मुखं कजात् ३५ २२

अत्र आदौ स्वामि चरणलिखितं मीमांसा सूत्रादिकं लिख्यते नन्वाग्ना यस्य क्रियार्थत्वादानर्थक्यमतर्दनार्थानां तद्भूतानां क्रियार्थेन समा
 म्नामरतिः तत्र तत्र जैमिनिना वेदस्य क्रिया परत्वाभिमाना उपनिषदा मपि तदवयुक्तं यथोक्तं तत्र वार्तिककृता एतेन के त्वर्थकं तर्जति पादने
 नोपनिषदां व्याख्यातमिति न एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म विज्ञानमानंदं अचक्षरश्रोत्रमित्येवं तद्विपरीतात्मप्रतिपादनात् न ह्यद्वितीयपरमानंदरू
 पं स्य गतं युज्यते अतनुमतं चैतत् वार्तिककृतः कथं सर्वत्रैव हि विज्ञानं संस्वारत्वेन गम्यते परांगं चात्यविज्ञानादन्यत्रेत्यवधारयतामिति
 तेनैवोक्तत्वा एतदर्थमेव मननाय मुनयः पर्यटं तीत्युक्तं तत्र तावदेतस्य सहत्वे भवेदप्येवं तदेव संभवतीति प्रशोन्नराभ्यां मननेन तत्वाव
 धारणा प्रकारमाह सतइति अस्म्यव्याख्या संक्षेपेण प्रियते आग्ना यस्य क्रियार्थत्वादानर्थक्यमतर्दार्थानां तस्यादनित्यत्वमुच्यते इमि
 पूर्वपक्षसूत्रं अस्यार्थः चोदनालक्षणो धर्मः इत्युपक्रमत् तस्य ज्ञानमुपदेशः इति मध्ये परामर्शात् तद्भूतानां क्रियार्थत्वेन समाग्ना
 यः इत्युपसंहाराच्च आग्ना यस्य क्रियार्थत्वमवगतं तत्तत्रागम्यार्थः आग्ना यस्य वेदस्य क्रियार्थत्वात् यज्ञादिक्रिया परत्वात् अतर्दार्थ
 नाम क्रियार्थानां वेदानामर्थता सोऽरोदी ननु इत्युक्तं प्रजयति रात्मना वपा मुदारिवदत् देवा वै देवजनमध्वंसाय दिशो न प्रजानू रेवमा
 मानर्थक्यं धर्माधर्मरूपा र्थप्रतिपादकत्वे रोहित्यंतस्मादेवं जातयिकं वाक्यजातप्रनित्यमुच्यते अभिहमिव न पुनरभिभव अपौरुषेयत्वेन त
 त्तिरासात् एवमादिवाक्यानाम क्रियार्थत्वं चैतुरोगजा नूनादिरूपसिद्धार्थबोधकत्वेनेति बोद्धव्यं अस्य सिद्धांतसूत्रमाह तद्भूतानां क्रि
 यार्थेन समाग्ना बोधस्य तन्निमित्तत्वादिति सूत्रं अस्यार्थः तत्रेषु पदार्थेषु रोदनवयोहवातदिगजानादिभूतानां वर्तमानानां पदानां सो
 रोदीदित्यादीनां क्रियार्थेन पदेन यजेत्यादिना समाग्ना यः समुच्चारणं संबं ध इत्यर्थः कुतः अर्थस्य पदार्थस्य तन्निमित्तत्वात् वाक्यार्थप्रस
 र्जनिमित्तत्वात् पदानिताव-र्थभिदधति तस्माद्यथाशक्ति आवेदोना क्रिया कर्तव्येत्यर्थः कथनात् उपनिषदामपि तदेव क्रिया परत्वं

वे.सु.
२९

मेवयुक्तं यथोक्तं तत्रार्थकता एतेन कृतार्थकर्तृप्रतिपादनोपनिषदोनेराकांक्ष्यमिति अस्मार्थः तस्मिन् प्रतिपादनं तत्त्वमस्यादिव्याकौ
रीश्वराभेदेन स्तुतेन निरूपण उपनिषदां नैराकांक्ष्यं सार्थकत्वं उपनिषद्विर्यजमानः स्तुयते न तु निर्विशेषं ब्रह्म प्रतिपाद्यत इति भावः तदे
वं वेदस्य क्रियापरत्वाभिधानमुपनिषदां नैराकांक्ष्यं ईश्वस्य कर्मो गत्वमित्यादिकं किमपि न भवतीत्याह मतीति एकेमेवा द्वितीयं ब्र
ह्म विज्ञानमानंदमित्यादिभिः श्रुतिभिः तदुक्ता द्विपरीतस्यात्मनः प्रतिपादनात् नहि द्वितीयपरमानंदरूपस्यात्मनः कर्मो गत्वयुज्य
ते अतो न भवतीत्यर्थः कथं तर्हि वार्तिककृता तथा व्याख्यातं संपुराणतस्यानुमनं न भवति तथाहि सर्वत्रैव हि विज्ञानं संस्कारत्वेन गम्य
ते परांगवात्मा विज्ञानादन्यत्रैव बधार्थतामिति तेनैवोक्तत्वात् अस्मार्थः असंसार्यात्मज्ञानं विना हि सर्वत्र विज्ञानं यत्किंचिद्विधिधत्ता
सत इदमुत्थितं सदिति चेन्न नुतर्कहृतं व्यभिचरति क्वचमप्या न तथोभययुक् व्यवहृत्यैविकल्प इति
तो धपरंपरया भ्रमयति भारति न उरुधृतिभिरुक्थजान् ३६
न जातं संस्कारत्वेन वा सनात्वेन गम्यते शायते परांगज्ञानं प्रकृतस्यानुप्रवर्तकः संस्कारजातमात्रस्य स्नानपानादितानं संस्कार
वशादेव जायते औपनिषदं परमात्मज्ञानं तु यदुत्पद्यते विना न भवति इति तात्पर्य एतदर्थमन नायमुनयः पर्यटतीत्युक्तं तदेव न
संभवतीति प्रश्नोत्तराभ्यां अनेन तत्त्वावधारणप्रकारमाह सत इति इदं विश्वं सतः परमेश्वरान् उत्थितमः सत् यत् यत् उत्पन्नं त
त्तदात्मकमेव दृष्टं यथा कनकादुत्पन्नं कुंडलादिकं तदात्मकं तद्वत् एतदूषयति ननु मोवादिन इति चेत् तर्हि तर्कहृतं तत्र यदि सता सहा
पदानत्वं निर्देशो नैव भेदप्रतीतिः विरुद्धा हेतुरिति तर्कहृतः किंतु तदुत्पन्नत्वेन भेदं प्रतिनिषेधायामः यथा कनकादुत्पन्नं कुंडलं क
कमेव भवति ब्राह्मणादुत्पन्नो ब्राह्मणस्यात् तद्वद्ब्राह्मेद एव स्यात् एवं चेत् अनेकांतिकत्वेन दूषयति व्यभिचरति क्वचेति पितृपुत्रा

दिषु मु-रघटध्वंसादिषु व्यभिचारदर्शनात् पितृनिर्मितादुत्पन्नः पुत्रः पितरि स्थिते पुत्रस्य केशमरणादिव्यभिचारः एवं सन्निमित्ता
ज्जातस्य जगता तादाय्य व्यभिचारः अतो नैकांतिकत्वमिति ननु तदुत्पन्नं नाम तदुपादानत्वं न तु तन्निमित्तत्वं यथा भर्त्सि इमुपादाय
घटो भवति घटस्य घटुपादानं अतो नैकांतिकत्वं न भवतीति एतदप्यपि क्वचमप्येति क्वचकुचिन् रज्जुसर्पादौ न उपादानत्वं
मृणमिथ्या भवति तथा गुणोपादानस्य पणिनो न गुणत्वं किंतु मिथ्यात्वं गुणो न रज्जुः रज्जुमुपादाय फणी भवति नहि फणिनो रज्जु
त्वमस्ति मिथ्यात्वमेव अन्यथा कुंडलादिव दावांधप्रसंगस्यात् अतः पुनरनेकांतिकत्वमेव न तु तत्र केवलं गुणमात्रफणिनः उपा
दानं न भवति किंतु अविद्यायुक्तं तथा भूतस्त्वावस्तुत्वात् युक्तं फणिनो मिथ्यात्वमिति एवं चेत् तर्हि अत्रापि तत्त्वमिति दूषयति न तथो
भययुगिति उभाभ्यां उपादानकारणाभ्यां सदविद्याभ्यां युनक्ता इति उभययुक् उभययुगपि इदं जगत् न तथा न सत् कुतः तयो रभयो
रुपादानत्वं हि परस्परव्यस्तत्वेनैव वक्तव्यं अध्वस्तस्य च मिथ्यात्वं सर्ववादिप्रसिद्धमेव तस्माद्वापि अविद्यायुक्तस्यैव सत्त्वादान उ
पादानत्वं एव भूतस्य तवस्तुतः सत्यत्वं अतः सदुपादानत्वं असिद्धमिति हेतोः न वस्तु सत्त्वं प्रपंचोति ननु माभूदने न हेतुना प्रपंच
स्य सत्त्वं तरेण साधयामः तथाहि सद्विदं अथ क्रियाकारित्वान्नयदेवं न तदेवं यथा शुक्तिरजतमिति अस्मार्थः इदं जगत्सत्त्वं अ
र्थक्रियाकारित्वात् यत एवं सत्यं न भवति यथा शुक्तिरजतं अर्थक्रियाकारित्वं न भवति तद्वदिति एतदूषयति व्यवहृत्यैव इति व्यव
हृत्यैविकल्प इति पितोः धपरंपरया अंधपरंपरया च विकल्पो भ्रमः स व्यवहाराय अर्थक्रिया र्थाभितः इष्ट एव कुटकार्णापणा
दिनापि केचित् व्यवहारदर्शनात् अत्र कुटं ता मसुडादिकं कार्णापणं वराटकः कपर्दक इति पर्यायः अयं भावः संस्कारजन्य
भ्रमः संस्कारप्रसिद्धये पूर्वप्रतीतिमात्रमपेक्षते न वस्तु सत्त्वाभावेन भ्रमव्यतिरेकादर्शनात् अतो तादित्वा पूर्वपूर्वभ्रम इष्टस्योक्त

वे. सु.
३०

शेतर आरोपो भवतीति अंधपरंपरा न्यायेन व्यवहारः सेत्स्यतीत्यमो ज कहतुरिति ननु अक्षयं हवे चानुमोस्य याजिनः सुकृतं भवति
अपाम सोमममता अभूमेत्यादिभुतिभिः कर्मफलस्य नित्यत्वप्रतिपादनादसत्त्वं न घटते नहि नित्यं वस्तु भवति तस्माद्देवप्रतिपा
दितत्वात् द्वैतं सदैवेत्याशंकाह भमयति भारतीति उरुवृत्तिर्निर्विक्रोभिर्गोणलक्षणादिवृत्तिभिः उ कथं जडात् कर्मभ्रमभरात्
मंदमतीन् भमयति मोहयति अयं भावः कर्मफलस्य नित्यत्वमपि प्रीति किंतु लक्षणप्राशस्त्यमात्रं विध्यैकवाक्यत्वात् तद्यथे
ह कर्मजितो कः कक्षीयते एवमेतामुत्र पुण्यजितो लोकक्षीयत इति न्यायेन पटुं हितश्रुत्यंतरविरोधाच्च अतः कर्मजभाभिर्देव
ममात्रमिति अथेतेषां गतागतप्रकारपुण्यफलक्षयप्रकारं दर्शयति श्रुतिः अथ ये यजन्त दानेन तपसा लोकान्यजंति ते धूममभिसंभवन्ति धूमा
दात्रिंशत्त्रैरपक्षीयमाणपक्षमपक्षीयमाणपक्षाद्यान्पणमासान्क्षिणादीन्त्येति सातेभ्यः पितृलोकं पितृलोकं च इंप्राप्यान्तं भवति तांस्त
त्रैवायथा सोमं राजानमाप्याप्य स्वापक्षीयस्त्वेत्येवमेतांस्तत्र भक्षयंति तेषां मदातत्पर्यवैत्यथे ममाकाशमभिनिष्पद्यते आकाशाद्यु
वायोर्वाहं वृष्टेः पृथिवीं तेन पृथिवीं प्राप्यान्तं भवति एवमेवानुपरिवर्तते इति अर्थः धूममभिसंभवन्ति प्रथमं धूमाभिमानिनी देवतां प्रा
प्नुवन्ति एवमुत्तरोत्तरं ज्ञेयं अपक्षीयमाणपक्षे कृष्णपक्षे यान्दक्षिणादित्योनिता न्पणमासान्कर्कादिचापातानित्यर्थः अन्तर्देवतामन्तं त
त्र स्मारेवायथा चंद्रचंद्रश्चंद्रमंतं विवन्ति तथा तान् भक्षयंति तेभ्यः पुण्यफलमन्तं भक्षयंतीत्यर्थः तेषां तत्फलं यदा पर्यवैति नाशंगच्छति
तदा सोमकात्तु रममाकाशमभिनिष्पद्यते प्राप्नुवन्ति पृथिवीं प्राप्य मनुष्यादीनामन्तं भवंतीति ईर्ष्यान्ताद्विरूपेण परिणतात्पुनर्जायंते
इति तेषामर्थः प्रवृत्तिमार्गपरं स्वामीनां उद्भूतं भवतः सतोपिभुवनं सत्तेव सर्पः स्रजः कुबन्कार्यमपीव कूटकनकं वेदोपि नैव परः अ
द्वैतं तव सत्परं तु परमानंदं पदतन्मुदावदे सुंदरमिंदिरानुतहरे मासु च मामानतं सतोपिभवतः सतादुद्भूतं भुवनं न सत् यथा स्रजोन्मालातः
उद्भूतः स्तुतस्तस्य संबोधनं हरेतस्मात् तव पदं मुदावदे अन्यत्स्य ३६

तदेवं प्रपंचस्य सत्त्वे साधकं नास्तीत्युक्तं इदानीमसमूलं चानुमानप्रमाणमित्याह नयदिदमिति यत्तयस्मात् इदं विश्वं अग्रे सृष्टेः पूर्वमनासीत्
नच निधनात्मयतां तदनु अंतरं भविष्यत् सविष्यति अतः कारणात् अंतरामध्येपिके ऐरसे केवले लपिमृणामिथ्या रूपमेव विभाति इति मतं नि
श्चितं यतएवमतः कारणात् श्रुत्याद्रविण जातिविकल्पपथैः उपमीयते सदृशतया निरूप्यते इविणजातीनां इव्यमात्राणां मूलो ह काष्ठा यसरू
पाणां विना भेदाः घटकुंडलनखनिकं तनादयः तेषां पंथानो मार्गाः प्रकारास्तेरुपमीयते -- विश्वमित्यर्थः यथा तत्र कायी कारणं घटदीनां
मध्ये यमात्र कारणं घटादीनामेव तु सत्यं तथा तत्रापि आकाशादीनां नाममात्रता ब्रह्मेव तु सत्यमिति तस्मादस्य सत्त्वे त्रभाणाभावात् असत्तत्र
माणस्य विद्यमानत्वा विनयमिथ्याभूतं मनोविलासं कृतं सत्यमिति ये वयंति जानंति ते अनुधाः असा इत्यर्थः अत्रैवं प्रयोगः विवादाध्यासि
तं न सत् आद्यंतयोरविद्यमानत्वात् विकारित्वात् दृश्यत्वाच्च श्रुतिरजतादिवत् देहे आत्मवच्चेति नयदिदमग्र आसेत्यत्र श्रुतिः आत्मा वा इदमे
नयदिदमग्र आसनमविष्यदतो निधनादनुमितमंतरात्वपि विभाति मृषैकरसे अत उपमीयते इविणजानि
विकल्पपथैर्वितथमनोविलासमतमित्यवयं त्यनुधाः ३७
कएवाग्र आसीत् नासदासीन्नो सदासीत्तदानीमिति इदं जगतअग्रेः सृष्टे पूर्वमात्मेव आसीत् अखंडैकरसोजगदधिष्ठानत्वेन वास्तवस्वरू
पभूतः पदार्थ एव आसीत् ननु तत्कार्यभूतं नामरूपात्मकं जगदासीदित्यर्थः तदानीं प्रलयानंतरं सृष्टेः पूर्वमसत्कारणं नासीत् तत्कार्यं नो आ
सीदित्यर्थः द्रविणजातिविकल्पपथैरित्यत्र श्रुतयः यथा सोम्य केन लोहमणिना सर्वलोहमणिसर्वलोहमणं विस्तारं स्याद्द्वारे चारंभ
णं विकारो नामधेयं कौर्मिमे सत्यं यथा सोम्य केन मृत्पिंडेन सर्वं मृत्पिंडं विस्तारं स्याद्द्वारंभणं विकारो नामधेयं कार्यमयसमित्यवसत्यं ३ अर्थश्च हे सोम्य य
था सोम्य केन घटपदिकारणभूतेन मृत्पिंडेन विस्तारं न सर्वा ममत्तममयं कुंभशरावादिकं किं तां स्यात्कारणान्यत्वात् कायस्य कु
थं ताहि लोके इदं कारणमिदं कार्यमिति वदंति व्यवहरंति चेन्न ज्ञाह वा चारंभणं यावदुत्पन्नं सर्वनामधेयमेव केवलं ननु विकारो नामवस्तु

वे.सु.
३१

तरमस्ति परार्थतोमनिकेवसत्यं एवमुनरसभापियोज्यं तथा लोहमणिनामणिकारभूतेन सुवर्णपिंडेन लोहमयं स्वर्णमयं नरवनि
कृतं तनेन नरवनि कृतं तनकारणभूतेन काष्णियसपिंडेन लोहमयं सुवर्णपिंडेन लोहमयं स्वर्णमयं नरवनि
प्रपंचस्य परमकारणब्रह्मत्वं सत्यमिति स्वामीनां सुकुटकुंडलकंकणकिंकिणीपरिणतकनकं परमार्थतः महदहं कृतिस्वप्न
सुखंतथा नरहोर्न परं परमार्थतः सुहाकरं ननु यदि प्रपंचो नाम नारुयेव तदा सतातेन सहचैतन्यस्य संबंधं गंधोपि नास्ति न
हि किं मया ईजावेन यतो सो नित्यबद्धः स न संसरति किं वा बहु पुण्यमीश्वस्य यतो नित्यमुक्तः ३७ किं विषयपंचकर्मका
उमित्यपेक्षायां जीवेश्वरविशेषमाह सयदजयेति सतु जीवः यत् यस्मान् अजया मायया आज्ञां विद्यां अनुशयीत
सयदजया तत्त्वज्ञा मनुशयीत गुणां भ्रुजुण भजति सरूपतां तदनुमत्युमपेत भगः त्वमुत जहासिनामहिरि
वलचमान भगो महसिमहीयसे ष्टगुणिते परिमेय भगः ३८
गुणाभेदे हे हिंयादीन् जुषसे वमानः तदनुतदनंतरं सरूपतां तदुर्मयोगं च जुषन् अयेत भगः विहितानं दारिगुणः सत्
तु संसारं मज्जति प्राप्नोति तद्विषयमेव कांडमिति भावः त्वमुत त्वं तुताम जां मायां जहासि यथा अहिः सर्पः त्वत्वं कंचुकं
जहासि तद्वत् स्वगतामधिमाया गुणबुध्ना नाम भिमन्यसे कुत एतत्तदाह आत्त भगो महसिमहीयसे ष्टगुणिते परिमे
य भगः आत्त भगो निसृष्टासौ श्वर्यः अष्टगुणिते भगः अणिमाद्यष्टविभूति अतिमहसि परमे श्वर्यमहीयसे पूज्यसे वि
राजसे कथं भूतस्त्वं अपरिमेय भगः अपरिमेयानि अपरिमितानि भगानि ऐश्वर्याणि यस्य सः अपरिमितैश्वर्य
त्यर्थः ननु चेष्वा मिदं देवा कालादिपरिच्छिन्नं तवाष्टगुणितमे श्वर्यं अपितु परिपूर्णं स्वरूपानुबन्धित्वा दपरिमित

मिति अतो जीवेश्वरयोर्महाश्वर्यविशेषः अत्र भूतिः द्वासुपर्णासयुजा सरवाया समानं वृक्षं परिष्वज्यते तयो रन्यः पिप्पलं
स्वाद्भनभन्नन्यो अभिचाकरीति अजामेकां लोहिन लुक्कृष्णाभित्यादि अर्थः द्वा द्वौ सुपर्णासुपर्णौ सयुजौ सरवायो इति
मतिपदानि ज्ञातव्यानि द्वौ सुपर्णौ शोभने गमनौ सयुजौ विंबप्रतिविंबाभावेन सदा संयुक्तौ सरवायौ नि पकारकोपकार्य
त्वेन वर्तमानौ समानं एकमेव वृक्षं देहं परिष्वज्यते परिष्वक्तवतौ नियामकनियम्याद्युपाधिमत्वेन परिगृह्यते तयो र्न्योः
मध्ये अन्यः प्रतिविंबभूतो जीवः पिप्पलं कर्मफलं स्वादु विविधं विषया स्वादनं यथा भवति तथा अतिभुंक्ते तस्मादन्यो विंब
वभूतः परमात्मे श्वरः पिप्पलमनभन्नन् अभिचाकरीति स्वप्नकाशाखंडज्ञप्तिमात्ररूपेणास्ते इत्यर्थः अत्र सुपर्णत्वं प
क्षित्वं तयो तानाधिष्ठानस्वीकारपरित्यागस्यात् अजामेकामित्योद्व्यारव्या प्रागेव कृता अथ स्वामीनां न संतो तव वी
क्षणं गणगतां कालस्वभावादिभिभावात्स्वरजस्तमो गुणभयानुन्मीलयंती बहून् मामाक्रम्य पदाशिरस्यति भरे संम
ई तस्यानुरं माया तैराव्यंगतो स्मिन् हरे त्वामिव तां वारय येन रहरे त्वां शरणं गतो स्मिन् मायां वारय का सामाया तां
किं करोतीत्यत आह तेन वमाया तव वीक्षणं गणगतां न युती कालस्वभावादिभिर्गुणस्य न्भावानुन्मीलयंति ३९
एवं तावदुक्तं साधनकंदं वेन ये भगवंतं ते मृत्युं तरंति इतरे संसत इत्युक्तं इदानीं ये बहिः संगपरित्यज्य भगवन्मार्गं प्र
वृत्ता अपि कथं चिदंतर्वातासिनः कामान्तरमुंचति ते भगवंति न प्राप्नुवंति न चेहसुखं लभन्ते केवलं कुशो निरेव प्राप्नुवंती
ति तां नृणां च न्नाह यदि नेति हे भगवन् येयतयः संन्यासिनः हृदि स्थिताः न केवलमेतावत् किंतु असुखं पयागिता
सुभयतोप्यसुखं अलपाणामिंद्रियतर्पणपराणां योगसुतेन स्थिता तां योगिनामुभयत इहामुनत्वं असुखं दुःखमे

व भवति तदाह अनुपगतो तकात् अनिष्टतात् अंतकात् मत्वेर्हि नोर्लोकाराधन धनार्जनादिक्लेशात् भोगवेभवप्राकट्यमयाच्चेह
 दुःखं भगवतः ईश्वरादपि परत्र दुःखं भूतात् अनधिरूढपदात् अनधिरूढमप्राप्तं परं स्वरूपं यस्य तस्मात् तत्स्वरूपमप्राप्त्यभावात् अ
 विद्यावद्विषयत्वेन प्राप्त निजधर्माति क्रमनिबंधनात् दंडरूपनरकप्राप्तेरमुत्राप्यसुखमित्यर्थः यद्विनसमुद्भूतं तद्विषयत इत्यर्थः
 कामान्यः कामयते मयमानः कामभिर्जीयते तत्र तत्र पर्याप्तकामस्य कृतात्मनस्तु इहैव सर्वं प्रविलीयं तिकामा इति अस्मार्थः मु
 मुक्षोः कामत्याग एव प्रधानमिति दर्शयति कामान् दृष्टेष्टविषयान् यः कामयते मयमानः तदुणान् चिंतयानः सन्तः कामि का
 मेः सहजायते यत्र यत्र विषयप्रसिद्धिनिमित्तकामाः कर्मसु — — नियोक्तुं यतितत्रेष्टविषयेषु तैरेव कामैर्विदिता प्रायते इत्यर्थः
 यद्विनसमुद्भूतं तद्विषयत यो हृदिकामजटादुरधिगमोऽसतां हृदिगतोऽस्मत्कर्कठमणिः असुतपयोमिनामुभयतोप्य

सुखं भगवन्नुपगतो तकात् अनधिरूढपदाद्भवतः ३९

कृतात्मनस्तु इहैव सर्वं कामाः प्रविलीयं तिविलयंगुति कथं भूतस्य पर्याप्तकामस्य परमार्थतत्त्वविज्ञानात्परिणतं ततश्चा
 साकामाः येन तस्य कृतात्मनः परमात्मरूपे कृत आत्मा मनो येन तस्य कृतात्मनः श्रीभगवद्गीतासु च आध्यात्मिकमचलप्रति
 ष्ठं समुद्भाप्यः प्रविशंति यद्वा तद्वा कामायं प्रविशंति सर्वे सशांति प्राप्नोति न कामकामी इति ननु आत्मसंः कृतात्मा अयं
 कर्मादितिकथं ज्ञायते तज्ज्ञानमाह भुक्तिः आत्मानं चेद्भिजानीयादयमस्मीति पूरुषः किमिच्छन् कस्य कामाय शरीरमनुस
 चरेदिति अर्थं संचिदानंदं परमात्मा देहादिव्यतिरिक्तो अयमहमस्मीति आत्मानं यः पुरुषश्चेत्तद्विजानीयात्तर्हि
 स किमिच्छन् किमात्मानिरिक्तवत्स्वंतरमस्ति तद्विच्छन् कस्य कामाय आत्मनो व्यतिरिक्तस्य कस्य वस्तुनः कामाय शरीरम

नु संज्वरेत् शरीरोपाधिकृतसुखदुःखरागद्वेषमम अभिमानादिभिः संतप्तो भवेत् स्वार्थी दुःखेति तस्मादात्मज्ञानविमूढानां विषया
 सकृच्चिन्तानां कुयोमिनामुभयतो दुःखमित्युक्तं अथ श्रीस्वामिचरणानां अनेन ज्ञातव्यं स्वयं वरमहं सर्वभो निवृत्तसमस्तमायागुणैर्द्रि
 यव्यापारो न वरतत भगवदुपस्मरणकीर्तनादिभिर्विद्वद्भ्यासितपरमात्मतत्त्वोपि स्वस्य संन्यासितत्वात् कुसंन्यासिनां दोषानात्मन्या
 रोप्य परमानंदं श्रीकृष्णं प्रार्थयन्नाह दंभं न्यासेति दंभं न्यासमिषेण वंचितजनं भोगैकचिन्तातुरं संमुद्यंतमहर्निशं विरचितोद्यो
 गक्रमैराकुलं आस्तालं चिनमस्त — जनता सन्मानना संमदं दीनानाथ दयानिधान परमानंदप्रभो पाहि मां भो प्रभो परमानंदमां पाहि
 मां कथं भूतं दंभन्यासमिषेण वंचितजनं दंभेन योन्यासस्तस्य मिषेण कुलं न वंचितं जनो येन तदंभन्यासत्वात् भोगैकचिन्तातुरं
 भोगेषु एकपाचिन्तयातुरं दुःखितं अतएव अहनिशं मुद्यंतं मोहं प्राप्नुवंतं यतोरचितोद्योगक्रमैराकुलं विरचितोद्योद्योगोऽमह
 निमिषादिव्यापारः तत्र यः क्रम इतस्ततो धनाद्यर्थपरिश्रमः तेनाकुलमवशां अत अज्ञं अतस्तवाज्ञा लघिनं यावज्जीवमग्नि
 होत्रं जुहोति शान्तो दांत इत्याद्या ज्ञां विलंघ्य कृतसंन्यासः तत्रापि संन्यासधर्मे परित्यज्य भोगाद्याकुलत्वादास्तालं चिनमिति
 तं कुतः यतः अज्ञजनता सन्मानना संमदं अज्ञानां जनानां जनसमूहानां संमदनाभिः सत्कारैः सम्यक्मदोयस्यतां एवं भूतं मां
 हेदीनानाथ पाहि इति एतेन एवं भूतं जन — श्रीकृष्ण एव प्रभुर्भवतीति दर्शितं ३९ २५ ननु यतर्न किमपि कृत्यमस्ति
 प्रारब्धमेव सुखोपभोगैर्नापक्षिप्यते अत किमिदं ध्यायासः उभयतोप्यसुखमितितत्राह तदगमीति भोसगुणपदुषोऽन्य
 उक्तं तदगमी त्वं ज्ञानध्यातुरुषः भवदुःखशुभाशुभयोरुणाविगुणा त्वया न वेभिना नुसंभते तर्हि देहभूतां च गिरो न वेति वतः

वे.सु.

३३

कर्मफलसुखदुःखसंशान्तवेत्ति तर्हि तदानीं देहभूतां देहाभिमानिनां प्रवृत्तिनिवृत्तिकसंविधिनिर्णयश्च यथागिरः न वेत्ति विग
तदेहाभिमानतया कार्यकार्यबोधाभावात् न युज्यत इत्यर्थः युक्तं चेत्तदित्याह अतुयुगमिति यतः कारणात् अनुयुगंभी
तपरंपरयामनुजैरन्वहं प्रतिदिनश्रवणभूत -- तेषां अपवर्गगतिर्भवति अतस्त्वदयममी देहभूतांगिरोन वेत्ति अतुयुगं प्र
तिमुगं गीतपरंपरया संसं प्रदायानुसारेणोपदेशाभारणया श्रवणेन चोत्तिष्ठतः अपवर्गं स्वप्नगतिरित्यर्थः एतदुक्तं भ
त्वदगमी न वेत्ति भवदुत्थ शुभाशुभयोग्यं विगुणान्वयांस्तर्हि न देहभूतां च गिरः अतुयुगमन्वहं

सगुणगीतपरंपरया श्रवणभूतो यस्तस्त्वमपवर्गगतिर्मनुजैः ४०
वति येतावत्तत्त्वज्ञानिनः न तेषां कायाधिकारं कापि येनानवरतं त्यक्त्वा श्रवणादिनिष्ठाः न तेषामप्यासन्नभवत्
दातां विधित्वेन बाधः इतरेषां योगक्षेत्रादं द्रियत्वात् न तत्कालानामुभयतोऽप्यसुखमिति त्वदगमीत्यत्र श्रुतिः
एष नित्यो महिमा ब्रह्मण्यस्य न कर्मणा वर्धते नो कनामान् तस्यैव स्यात्पदविज्ञं विदित्वा न लिप्यते कर्मणा पापकरोति
अर्थः ब्रह्मण्यस्य ब्रह्मविदः एष महिमा माहात्म्यं नित्यः अतः कर्मणा श्रुतेन न वर्धते दृष्टिन्याति तथा श्रुतेन कर्मणा नो
कनीयान्नक्षयते अन्येतु महिमानः कर्मकृतः अनित्याः अतस्त्वं महिमां विदित्वा यस्यैव महिमा तस्यैव परमात्मनः

पदविदस्वरूपवित्स्यात् स पापके न शुभाशुभलक्षणेन कर्मणा ज्ञानाज्ञानकृतेन न लिप्यते इति ततः किमिति आह श्रुतिः नैतं पाप्मातरति सर्वपा
पानंतरति नैतं पाप्मातरति सर्वपापानंतरति पतिविपापो विरजो विचिकित्सा ब्रह्मणो भवति इति एवं ब्रह्मविदं पाप्मापापो नंतरति नाति क्रामति
सनुसर्वभूतं भवत्तु भविष्यत् पापंतरति अतिक्रम्य वर्तते एवं योज्यं नतपति न पद्यति सति सनुसर्वभूतं स्वाभिनां अवगमंतवमेदिश
माधवस्फुरति यत्नसुखा सुखसंगमः श्रवणवर्णनभावमथापि वा नैह भवामियथा विधिकं करः अवगमतां न सुगमं त्वदगमी सुख
दुःखेन वेत्ति न च विधिनिषेधावित्युक्तं ४० तन्न ननु कथमवगंतुं शक्यते उरधिगमत्वस्योक्तत्वादित्याशंक्य स पुनैव यमं वगाह्यमहि
मो वासनसागोचरत्वादपि यत्वेनैव ज्ञानमिति दर्शयन् श्रुतिप्रतिपादितमपि मितमहिमानमाह द्युपतस इति ननु भो भगवन्
द्युपतय एव न ते पपुरंतमनंततया त्वमपि पदंतरां ज्ञानि च पाननुसावरणाः स्वइवरजांसि बोतिवयसा सहयं भूत

यस्त्वपि हि फलं त्यत निरसनेन भवन्ति धनाः ४१
तेतव अंतद्युपतयः स्वर्गलोके न मोक्षसादयोनययुः न प्रापुरे त्वमपि आत्मनो तं नयासि कुतः अनंतया अतां भावेन न हिरव
पुष्पशशविषाणादेरज्ञानं अप्राप्तिर्ना शक्तिर्वैतवं विहंति अनंतत्वमेवाह यदंतरति यत्नयस्मात् अंतरा प्रमथ्य सावरणाः
सससावरणास्तस्माः अंतिनयः ज्ञानां समूहाः सह एकदेवयद्विज्ञाः कान्तचक्रेण वांतिपरिभ्रमन्ति रवे आकाशे
रजांसि वषतः यस्मादेवमतः श्रुतयो हि निमित्तं अतस्तिरसनेन त्वपि फलं निमित्तेन पुनरेव तात्पर्यं इत्यापर्यवस्यति ननु साक्षादयमेता
वानिति वदंति सगुणस्य गुणानंतरत्वा निगुणस्य चागोचरत्वा न च बोध्यं निषेधः श्रुत्यैव ज्ञानं इति भवन्निधनाः भवन्ति त्वपि निषेध
नं समाप्तिर्नासां तास्तथानहि निरवधिनिषेधः संभवति अतोऽपि भूतं त्वयि फलं नीत्यर्थः

平. 33.

38

[illegible]

ब्रह्मब्रह्मणो ब्रह्मविदः अभिवदन्ति कथं वदन्ति तत्राह अस्मूलमित्यादि अलोहितं अग्नेर्गुणो लोहितः अथांगुणस्नेहः ताभ्यामन्यत्र सर्वभानिर्दे
भ्यलांकुनं अयात इहितं अकायं तर्हितमः न अतमः अमुखमद्वारमीयं ते ते पननमात्रे मात्रारूपैतदस्य नास्तीत्यमात्रं छिद्रवत्तरं नास्ति अ
नंतरं बहिर्वाद्यं न अवाद्यमिच्छिन्नं अतन् निरसनेन ब्राह्मणात्तदक्षरं ध्रुवंति तदक्षरं किंच न वस्तुना श्रान्तिनौ भुंक्ते कश्चन कोपि पुमान् तन्ना
श्रान्तिना नुभवति सुगममन्यत् स्वामिनां द्युपतयो विदुरंतमनंतनेन च भवान्नगिरः श्रुतिमौल्यः त्वयि कलं नित्यतो नम इत्यतो जयज
येति भजेत्तव तत्पदं हे अनंत ते तवा तं द्युपतयो न विदुः न च भवान्वेत्ति न च श्रुतिमौल्यो गिरो विदुः किंतु यतस्तान् गिरस्त्वयि नमोज
यजयेति इत्युक्ता फलंति अतो ह त्वत्पदनमोजयजयेति अंबुवत् भजे ४१ २८ ब्रह्मणः पुत्राः सनकादयः इत्येते न प्रकारेणोक्त
श्रीभगवानुवाच इत्येतद्ब्रह्मणः पुत्रा आश्रुत्यात्मानुशासनं सनंदनमथानर्चुः सिद्धाज्ञात्वात्मनोगतिं ४२ इत्येतेषां समा
पुराणोपनिषदसः समुद्भूतः पूर्वजाते व्योमयाने महात्मभिः ४३ त्वंचैतद्ब्रह्मदायादभ्रह्मयात्मानुशासनं धारयश्चरणां कामं
कामानां भजनं नृणां ४४ श्रीशुक उवाच एवं स ऋषिणा वृद्धिंष्टं गृहीत्वा भ्रह्मयात्मानुशासनं पूर्णश्रुतधरो राजा हरीरव्रतो मुनिः ४५
मेतदात्मानुशासनं आश्रुत्य आत्मनोगतिं सात्वासनंदनमानर्चुः पूजयामासुः ४६ अशेषाणां समाभ्यासो नां वेदानां पुराणानां मुपनि
षदां इति रसस्तात्पर्यं पूर्वजातेः सनकादिभिः समुद्भूतः व्योमयानैः व्योमाकाशस्तेन ध्यानं गमनं चेषां ४७ हे ब्रह्मदायादब्रह्मपुत्र त्वंचै
तदानुशासनं भ्रह्मया धारयन् कामयथेष्टं गांष्टथिवीं चरविचरकथंभूतं नृणां कामानां भजनं कामकर्मवासनानां राहकं ब्रह्मदायादेति
ब्रह्मेवदायमिवायलप्राप्यमतिसेनते हति तथा यथासनंदयो ब्रह्मदायादा ब्रह्मणः पुत्राश्च भवन्ति तथा त्वमपि अतएतत्तद्गृही
त्वा चरेति ४८ समुनिनारदः ऋषिणा एवमादिष्टं भ्रह्मया गृहीत्वा ह कथंभूतः पूर्णं कृतकृत्यः इदानीं मनवत्त्वानेन पूर्णो भूदित्यर्थः
श्रुतमर्थं मनसि धरतीति तीरव्रतो नैष्ठिकः ४९

वे. सु.
३५

सर्वाः श्रुत यस्तान् श्रीरुष्णमेव स्तुवंतीति शास्त्रासमे श्रीरुष्णावतारतया श्रीनारायणं प्रणमति नमः इति तस्मै श्रीरुष्णाय नमः को
सोयः सर्वभूतानामभवाय संसारनिवृत्तये उवाचीः कमनीयाः कुलाः अवताराः धनं तस्मै उक्तं हि एते चोक्तकलाः पुंसः रुष्णास्तु भग
वान्स्वयमिति ४६ इत्यनेन श्लोकेन ऋषिमानस्य महात्मनस्तद्विष्णोः श्रानम्य ततो मे मम साक्षात्पितुर्न्यासस्याश्रममगात् साक्षात्पि
तुरिति यो निव्यवधानं विना जनकस्य अग्निमंथनावसरे कथंचिकथंचिद्वरणोपनिर्गते ताममथ व्यासः तदेव तनय उत्यन्तश्रुकरनिव
इति ४७ भगवता व्यासेन सभाजितः सत्कृतो नारदः श्रीनारायणमुखात् यत्कृतं तत्तस्मै वर्णयामास ४८ हे राजन् त्वया नोस्मान्यः
ब्रह्मकृतः इत्येतद्वर्णितं यथानिर्गुणेपि ब्रह्मणि मनसश्चरेत्प्रविशति तथा वर्णितम् ४९ समस्तवेदस्तुत्यर्थं संग्रह्यानुस्मरयति यो
नारद उवाच नमस्तस्मै भगवते रुष्णायामलकीर्तये यो धने सर्वभूतानामभवायोवाचीः कलाः ४६ इत्याद्यमृषि
मानस्य तद्विष्णोः श्रममहात्मनः ततो गादाश्रमं साक्षात्पितुर्देवाय नम्यमे ४७ सभाजितो भगवता कृतासनपरिग्रहः त
स्मै तद्वर्णयामास नारायणमुखात् ४८ इत्येतद्वर्णितं राजन्यन्नह्यश्रः कृतस्त्वया यथा ब्रह्मण्यनिर्देये निर्गुणेपि मनश्चरेत् ४९
स्योत्प्रेक्षक इति तं हरिं मज्जन्ध्यायेत् को सो हरिस्तमाह यो स्योत्प्रेक्षकः यः अस्य विश्वस्य उत्प्रेक्षकः जीवानामेवमिदं सृष्ट्यादिकं
करिष्यामि इत्यालोकस्तं यः आदिमध्यनिधने अस्यादिर्जन्म मध्यं पालनं निधनमंतः एष कर्मसु यो वर्तते तं यो व्यक्तजीवेश्वर अय
क्तं प्रधानं जीवः पुरुषस्तयोरीश्वरो यस्तं इदं विश्वं सृष्ट्वा ऋषिणा जीवेन सह अनुप्रविश्य पुरः शरीरापि चक्रे ताः पुरुः शास्त्रितस्य भोगं
ददन्त्या लयति यस्त्वं अनुशमी अन्वदुदं वत्प्रणामैश्चरणमूले रोते इति जीवः यंसंपद्य प्राप्य अजामधिधां जहानित्यजति तं अन्नद
कृतः सुप्तः कुलायं यथा कोष्ठे धियालीयते इति यथा सुप्तः पुरुषः कुलायं शरीरं न पश्यति तथा अयं भावः सुप्तं शरीरं तमं न्येप

भ्यंतिसतु आत्मानं न पश्यति एवं जीवस्तुक्तमप्यन्ये देहवतं पश्यन्ति सतु न किंचित्पश्यतीति हरिं कथं भूतं कैवल्यनिरस्तयो निर्मूलका
रणं मायायेन तं अभवं भयनिवर्तकं एवं भूतं हरिं ध्यायेदिति यो स्योत्प्रेक्षक इत्यादिश्रुतिः नित्यो नित्यानां भवेत्तन्भवेत्तानामेको बहू
नां बोधिधातिका मान् तमीश्वराणां परमं महेश्वरं तदेवातां परमं तु देवं तमात्मस्थं येनुपभ्यंति धीरास्ते पांशांतिः शाश्वती नैतदस्यां
इति सुगमार्थः सर्वेश्वरपरेयं ऋषिणेति सृष्टेकार्ये सोहमिति निर्दिष्टात् ऋषिजीवः तथा च श्रुतिः आत्मे वेदमय आसीत्
पुंरुषविधसो नुवीक्ष्यता न्यदात्मनोऽयशा नू सोहमस्मीत्यत्रे व्यवहारततो हं नानाभवत् तस्मादप्येतर्ह्यमंत्रितोहमयमित्यवा
यस्योत्प्रेक्षक आदिमध्यनिधनेन यो व्यक्तजीवेश्वरो यः सृष्ट्वेदमनुप्रविश्य ऋषिणा चक्रे पुरः शास्त्रितः
यंसंपद्य जहास जामनुशयी सुप्तः कुलायं यथा तं कैवल्यनिरस्तयो निमग्नं ध्यायेत् जज्ञं हरिम् ५०
प्रउक्ताथान्यन्तामप्रब्रूते इति अर्थः अग्रे सृष्टेकार्यं प्रथमं पुरुषविधः पुरुषाकारो जीवात् एव आसीत् स अनुअनंतं स
र्वतो वीक्ष्य आत्मनः स्वस्मादन्यत्र पश्यत् सोहमस्मीति प्रथमं व्याहरत् उक्तवान् ततः कारणादहंतामाभवत् तस्मात्कारणादेन
हंदातीमधिकेनाप्यामंत्रितः ५०

